LEENS

gemeentebeschrijving
regio Hogeland

Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen

colofon

uitgever : Provincie Groningen

samenstelling
en lay-out : H. van der Iest, sociaal-geograaf
J.T. Possel, kunsthistoricus
M. van der Werff, sociaal-geograaf
J.B. Wolters, stedebouwkundige

INLEIDING

De gemeentebeschrijving van Leens is ontstaan in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project is geinitieerd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en uitgevoerd door de provincies. Het heeft als doel een globaal overzicht te geven van de stedebouw en bouwkunst uit de periode 1850-1940. De inventarisatie is per prcvincie, gebiedsgewijs aangepakt. Voor de provincie Groningen waren dat de volgende gebieden: het Hogeland (inclusief de gemeente Slochteren), het Westerkwartier, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Gorecht.

Om greep te krijgen op het inventarisatiegebied is de volgende methodiek ontwikkeld:
1 er is een regiobeschrijving gemaakt van elk van de hierboven genoemde gebieden, die een algemeen kader biedt voor de uitgevoerde inventarisaties;
2 in samenhang daarmee is per gemeente een gemeentebeschrijving opgesteld, die nader ingaat op de ontwikkelingen in die gemeente;
3 verder zijn door middel van veldwerk structuren en objecten uit de betreffende periode geinventariseerd. De inventarisatie heeft tevens als toetsing gediend van de regio- en gemeentebeschrijving.

In de gemeentebeschrijving van Leens wordt in het kort een beeld geschetst van de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente tot 1940. De volgende aspecten komen hierbij aan de orde:

1 begrenzing en ligging van het gebied
2 ontstaansgeschiedenis
3 grondgebruik
4 infrastructuur
5 nederzettingsstructuur.

Na deze ontwikkelingsschets van de gemeente wordt tenslotte in hoofdstuk 6 doel en methodiek van het stedebouwkundig veldonderzoek en de inventarisatie van de bouwkunst weergegeven.

Bij de totstandkoming van deze gemeentebeschrijving en de inventarisatie hebben wij van de kant van de gemeente alle mogelijke medewerking ontvangen. Wij willen haar hiervoor hartelijk bedanken.

H. van der Iest
J.T. Possel
M. van der Werff
J.B. Wolters

Inhoudsopgave

GEMEENTEBESCHRIJVING LEENS

1 Ligging.....1

2 Ontstaansgeschiedenis.....2
2.1 Geologische geschiedenis.....2
2.2 Bewoningsgeschiedenis.....3

3 Agrarisch grondgebruik.....4

4 Infrastructuur.....6
4.1 Landwegen.....6
4.2 Waterwegen.....6
4.3 Tram- en spoorwegen.....7
4.4 Overig vervoer.....8

5 Nederzettingsstructuur.....9
5.1 Algemeen.....9
5.2 Nederzettingsstructuur per dorp.....11
- Leens.....11
- Mensingeweer.....13
- Schouwerzijl.....14
- Warfhuizen.....15
- Wehe-den Hoorn.....16
- Zuurdijk.....18
5.3 Verspreide bebouwing.....19

INVENTARISATIE

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst....20
6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek.....20
- Stedebouwkundige typologie Leens
6.2 Inventarisatie van de bouwkunst.....21

LITERATUURLIJST.....22

KLOOSTERBUREN

EENRUM

ULRUM

WINSUM

EZINGE

OLDEHOVE

Grijssloot

Hoornse

Breekweg

Markelhuizen

Verhilderseind

Leens

(Gem. huis te Wehe-den Hoorn)

Stort

Schettemaheerd

Leensterril

Hunsingo kanaal

Douwen

Warfhuisterdoodeen

Wehesteerbrug

Wehesterdiepe

Mattenesse

Mensingewel

Kl Maarslag

Hulkemaheerd

Wispelheem

Zwartewetocht

Kettenburg

Warfhuizen

Groot Maarslag

Zuurdijk

Ewer

Doombosheerd

Hoogtweg

Roodehaan

Schouwen

Schouwener

Oude

Zuurdijkster-

Uitertikspolder

Kedijk

Torringspolder

Doombos

polder

Beitdien

uiterdijk

GEMEENTE LEENS

0 1 2 2KM

GEMEENTEBESCHRIJVING LEENS

1 Ligging

De gemeente Leens ligt in het noordwesten van de provincie Groningen. Het gebied wordt aan de zuidzijde begrensd door het Reitdiep, aan de noordkant bevinden zich de gemeenten Kloosterburen en Eenrum, aan de westkant de gemeente Ulrum en aan de oostkant de gemeente Winsum. Het grondgebied van de gemeente beslaat 3740 ha.

In de gemeente liggen de dorpen Leens, Mensingeweer, Schouwerzijl, Warfhuizen, Wehe-den Hoorn en Zuurdijk. De verspreide bebouwing bestaat uit diverse boerderijen en arbeiderswoningen. Soms ligt ze op een wierde zoals bv. Ewer en Groot- en Klein Maarslag of vormt ze een streekje zoals de boerderijen van Grijssloot en Schouwen en de arbeiderswoningen van Stort en Roodehaan.

Na de gemeentelijke herindeling van 1 januari 1990 vormt Leens samen met de gemeenten Eenrum, Kloosterburen en Ulrum, de nieuwe gemeente Ulrum.

2 Ontstaansgeschiedenis

2.1 Geologische geschiedenis

De vorming van het tegenwoordige gemeentelijk grondgebied vond in hoofdzaak plaats tussen 500 voor en 600 na Chr. Onder invloed van de zee ontstond hier een kwelderwallenlandschap. Sedimentatie en erosie ten tijde van transgressiefasen (= overstromingenfasen) en regressiefasen (= fasen van lagere zeespiegelhoogte) hebben tot de eerste bedijkingen het ontstaan van het landschap bepaald.

In het gebied vormden zich twee kwelderwallen. De eerste, die omstreeks 600 voor Chr. is ontstaan, liep van Schouwen (bij Schouwerzijl) richting Ewer. Op deze kwelderwal liggen tegenwoordig de dorpen Schouwerzijl, Zuurdijk en Niekerk (gemeente Ulrum) en de wierden Groot Maarslag, Ewer en Schouwen.

Het land slibde verder noordwaarts aan en tussen 300-600 na Chr. werd de tweede kwelderwal gevormd, ook wel 'centrale welving' genoemd. Hierop bevinden zich de dorpen Leens, Wehe-den Hoorn, Mensingeweer en op een uitstekend puntje in zuidelijke richting, Warfhuizen. De reeks boerderijen van Grijssloot ligt op een kleiner kwelderwalletje even ten noorden van de centrale welving.

In het gebied tussen de centrale welving en de meer zuidelijke kwelderwal zette zich in een transgressiefase (800 tot 1000 na Chr.) een knikkleilaag af. Deze laag strekte zich uit van Zoutkamp tot Schouwerzijl. In de periode tot de eerste bedijkingen (rond 1300 na Chr.) heeft zich hier opnieuw een dek van zeeklei op afgezet.

Ten noordoosten van het beschreven gebied bevond zich de Hunzezeeboezem waar de rivier de Hunze haar water loosde op de Waddenzee. Deze zeeboezem was al in de dertiende eeuw dichtgeslibd. De afwatering van de Hunze had zich toen al verplaatst in meer westelijke richting naar de Lauwerszeeboezem (ontstaan tussen 800 en 1250 na Chr.). De Hunze gaat dan Reitdiep heten. Door deze verplaatsing van de rivierloop ontstond het zgn. Marne-schiereiland, waarop de huidige gemeenten Ulrum, Leens en Kloosterburen liggen.

Bovengenoemde ontwikkelingen hebben geleid tot een gebied dat grotendeels uit een iets zavelige (= zandige) kleigrond bestaat en waarin de hoogte varieert van 0,2 meter -N.A.P tot 1,7 meter +N.A.P. De hoogte van de wierden en dijken wijkt hier van af: de hoogste wierde (bij Leens) is 5,7 meter +N.A.P., de dijken aan de zuidzijde van de gemeente gaan tot 5,4 meter +N.A.P.

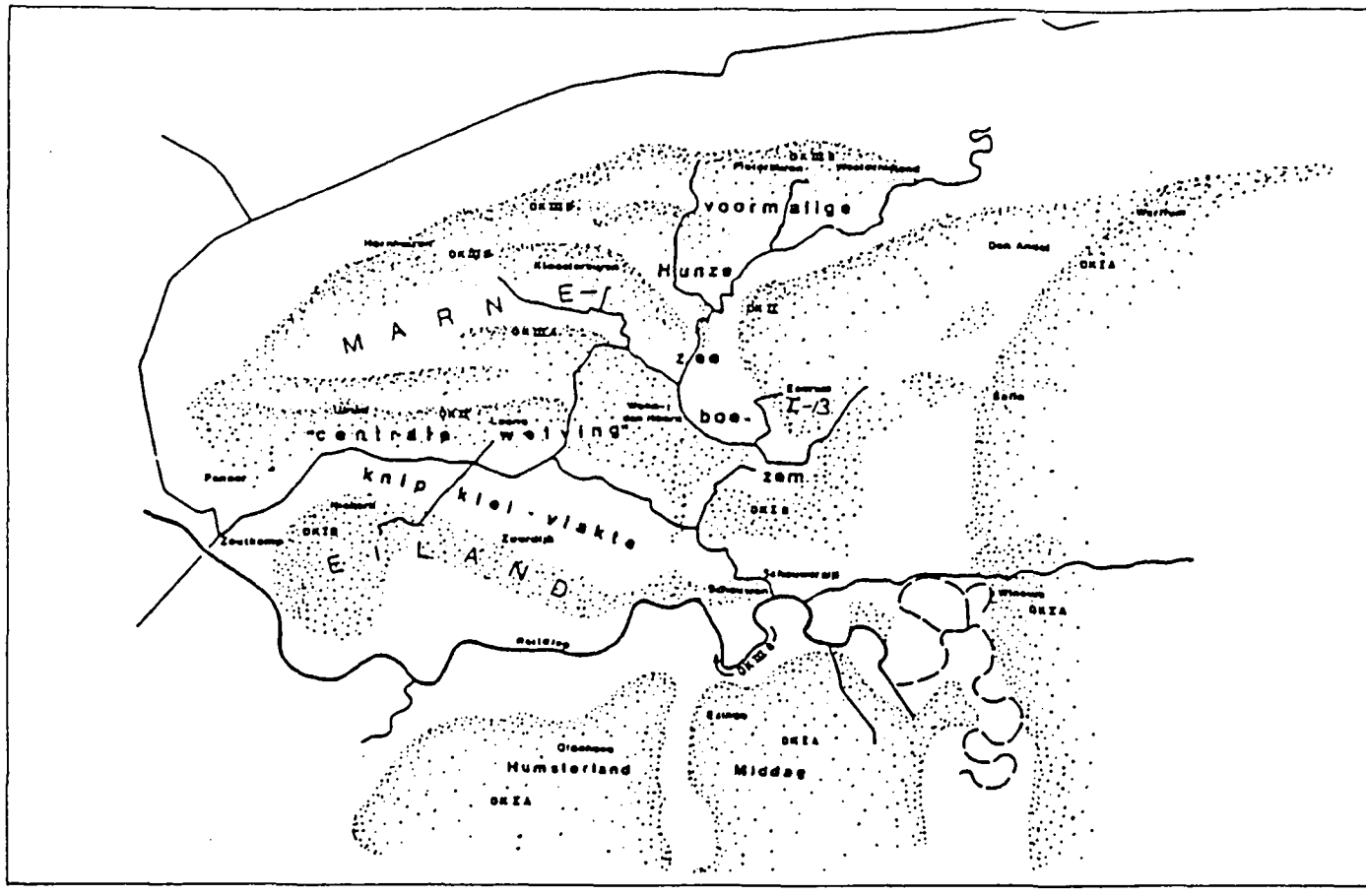

KWELDERWALLEN IN NOORDWEST GRONINGEN

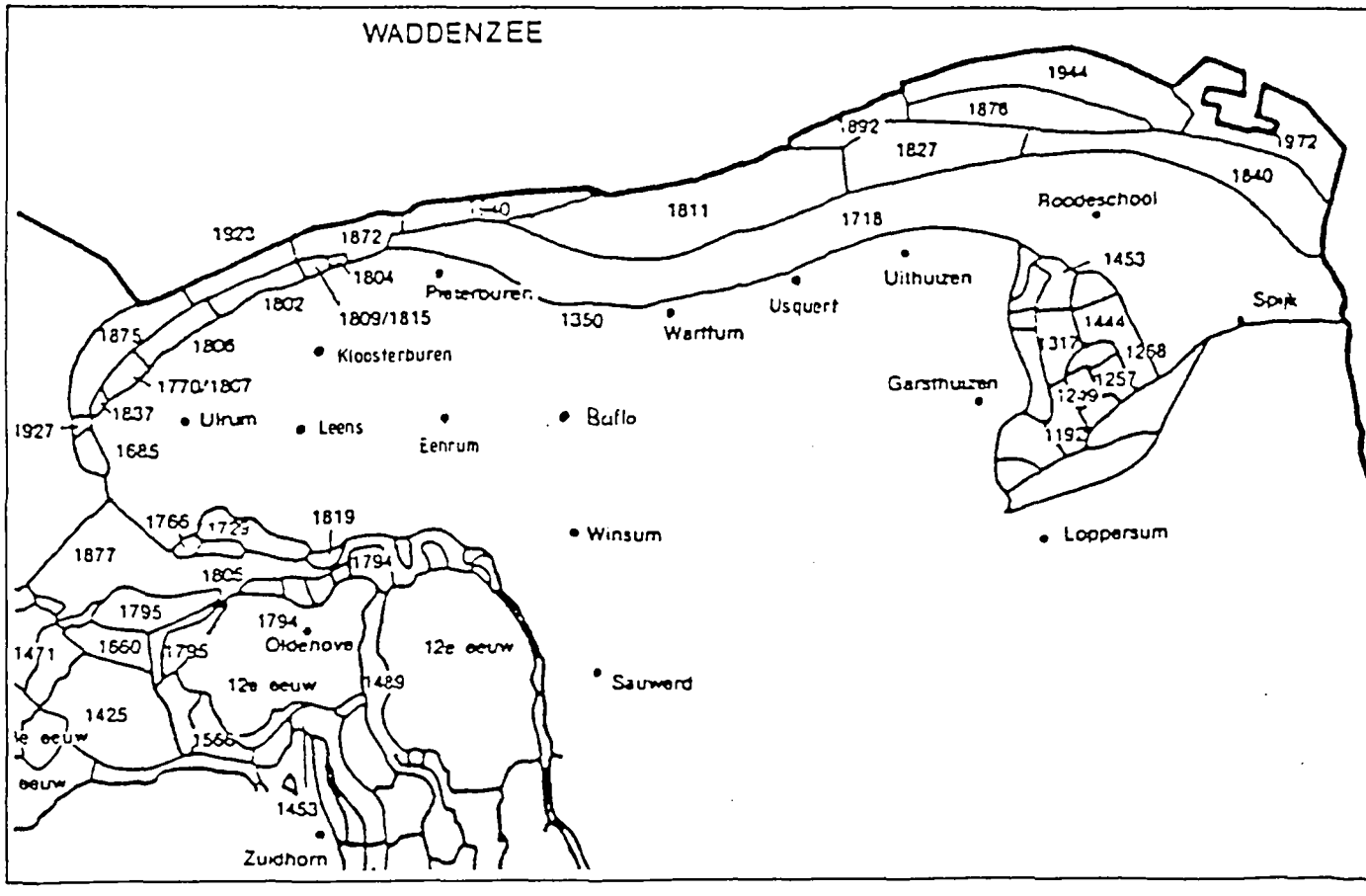

INPOLDERINGEN IN NOORD GRONINGEN

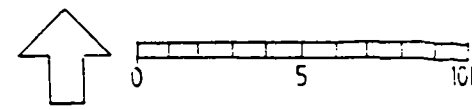

2.2 Bewoningsgeschiedenis

De vroegste bewoning vond in dit gebied waarschijnljk rond 600 voor Chr. plaats, op de eerste kwelderwal. De voortdurende overstromingen noodzaakten de bewoners tot het ophogen van hun woonplaatsen, waardoor er wierden ontstonden. Na de aanleg van dijken konden ook de lager gelegen gebieden in gebruik worden genomen.

De eerste dijkaanleg van deze gemeente kan gedateerd worden in de dertiende à veertiende eeuw na Christus. Het tracé van de dijk loopt van Schouwerzijl, Zuurdijk, Houwerzijl, Zoutkamp, Vierhuizen verder naar het noorden. Waarschijnlijk bestond er voor de aanleg van deze dijk al een zeer primitieve bedijking die het Marne-schiereiland omvatte. Deze volgde hetzelfde tracé maar liep verder door en kwam uit bij Den Hoorn.

Oorspronkelijk vond de afwatering in dit gebied op natuurlijke wijze plaats via het Reitdiep en verder via verschillende prielen en maren. Vanaf het begin van de ontginningen is er langzaam verandering gebracht in dit natuurlijke afwateringspatroon. Al voor 1600 werden er verscheidene waterwegen gegraven (zie par. 4.2) die naast de scheepvaart ook voor de afwatering dienden. Verder werd de waterhuishouding verbeterd door de bouw van sluizen: bij Schouwerzijl kwam een sluis die tot 1877 erg belangrijk was voor de afvoer van het water uit de gemeente op het Reitdiep.

Na de aanleg van de Reitdiepsluis bij Zoutkamp in 1877 heeft de sluis van Schouwerzijl een meer regulerende functie gekregen. Samen met de zeewaterkerende Reitdiepsluis regelt ze de waterhuishouding in het noordwestelijke deel van de provincie Groningen. Een belangrijke rol hierbij speelt het gemaal de 'Waterwolf', gelegen bij Electra even ten zuiden van de gemeentegrens aan het Reitdiep. Toen in 1969 de Lauwersmeerpolder werd aangelegd verloor de Reitdiepsluis haar zeewaterkerende functie.

3 Agrarisch grondgebruik

Kenmerkend voor het gebied het Hogeland, waarvan de gemeente Leens deel uitmaakt, zijn de diverse inpolderingen en de ontwikkelingen in de landbouw. Eén van deze ontwikkelingen was de omslag van gras- naar bouwland. Oorzaken hiervan waren o.a. de veepest, de verbetering van de waterbeheersing en de groeiende vraag naar akkerbouwprodukten.

AGRARISCH GRONDGEBRUIK GEMEENTE LEENS

jaar	% akker-bouw	% gras-land	% tuin-bouw	tot. opp. cultuurgrond (ha)
1815	22,4	77,6		3230,05
1833	55,4	43,0	1,7	3340,16
1862	73,0	27,0		3370,41
1885	77,8	20,9	1,3	3301,87
1930	79,8	18,6	1,6	3475,43

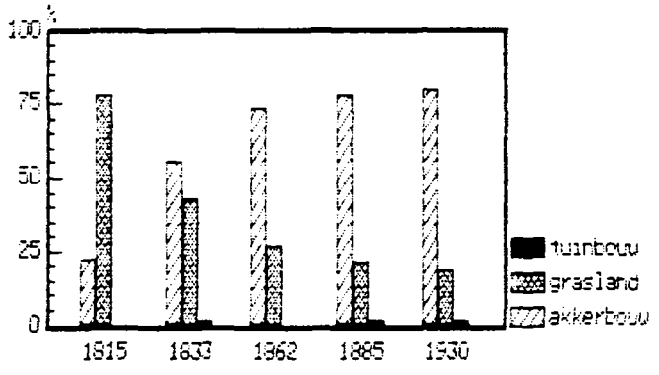

bron: E.W. Hofstee (1985)

Bovenstaande tabel en staafdiagram geven deze omslag heel duidelijk weer. Was in 1815 nog bijna 80 procent van de beschikbare cultuurgrond in gebruik als grasland, vijftig jaar later was dit nog geen 30 procent. Toch gingen gemeenten als Ulrum en Kloosterburen, Leens voor in deze ontwikkeling. Eén verklaring voor deze later ingezette omslag in Leens is de aanwezigheid van een meer zavelige grondstructuur en het feit dat er na 1819 (aanleg Torringapolder) geen nieuw polderland was dat nog in cultuur gebracht moest worden. Nieuwe technieken konden dus alleen op bestaande cultuurgrond worden uitgeprobeerd.

Ondanks het feit dat de gemeente Leens niet rechtstreeks grenst aan de Waddenzee of (voormalige) Lauwerszee, is ook hier vrij veel land ingepolderd. De monding van het Reitdiep was richting Lauwerszee sterk verbreed. In de loop van de achttiende eeuw trad sedimentatie op en werd het mogelijk delen van de uiterwaarden in te polderen. In 1729 werden de 'Uiterdijken van Zuurdijk' ingepolderd (nu Oude Zuurdijkster Uiterdijkspolder), gevolgd door de Vliedorpster- en Zuurdijksterpolder (1766) in het uiterste westen van de gemeente. In de negentiende eeuw werden nog de Doornbospolder (1805) en de Torringapolder (1819) in cultuur gebracht.

Het verkavelingspatroon in de gemeente Leens ziet er als volgt uit: op de kwelderwallen komt een onregelmatige blokverkaveling voor. De bewoners gingen immers eerst op de hogere delen in het gebied wonen. Zij benutten de oude kreken en prielen als perceelsscheiding, waardoor een onregelmatig patroon ontstond. De knikkleivlakte die later te dateren is heeft evenals de polders een meer regelmatig blokverkavelingspatroon, dat is ontstaan door een rationele indeling van het land door het graven van sloten.

Net als in de gemeenten Ulrum en Kloosterburen heeft ook in de gemeente Leens de onlangs gerealiseerde ruilverkaveling (1985) het oude verkavelingspatroon minder herkenbaar gemaakt.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

De wegenstructuur in de gemeente Leens wordt bepaald door:

- de aanwezigheid van kwelderwallen
- zich daarop bevindende dorpen
- de aanwezigheid van vaarwegen
- boerderijen die verspreid voorkomen in het veld.

Het verharde wegenstelsel van de gemeente Leens behoorde omstreeks 1850 tot het meest uitgebreide van de regio. Duidelijk herkenbaar in het patroon van de wegenstructuur is de oost-west richting, overeenkomstig de loop van de kwelderwallen en het tracé van de knikkleivlakte. De verharde weg Houwerzijl-Zuurdijk-Warfhuizen volgt in hoofdzaak de zuidelijk gelegen kwelderwal. Op de centrale welving loopt een verharde weg van Ulrum-Leens-Wehe-Den Hoorn naar Mensingeweer. Ook het oude jaagpad langs het Kromme Raken en het Warfhuisterloopdiep was rond 1850 al verhard. Een belangrijke doorgaande verbinding voor de gemeente met de meer zuidelijk gelegen gebieden vormde de weg van Warfhuizen via Roodehaan per pont over het Reitdiep richting Ezinge/Oldehove.

Tussen 1850-1900 werd het verharde wegennet verder uitgebreid. Schouwerzijl krijgt een verharde verbinding met Mensingeweer en Warfhuizen. Hierdoor verliest het jaagpad langs het Kromme Raken zijn functie. De meeste toegangswegen naar de boerderijen worden in deze periode verhard, net als het merendeel van de bestaande kleipaden die dienden als dwarsverbindingen tussen dorpen en wegen. Een voorbeeld hiervan is de verbinding Leens-Kruisweg in de gemeente Kloosterburen.

Dit verharde wegenpatroon wijzigt zich niet veel in de periode 1900-1940. Alleen de weg die over de dijken van het Reitdiep/Winsumerdiep, via Schouwerzijl richting Winsum loopt, wordt dan nog verhard. In 1940 is bijna geen weg meer onverhard. Tot 1989 heeft alleen de aanleg van de provinciale weg, die deels buiten de dorpen loopt, nog enige verandering in dit patroon gebracht.

4.2 De waterwegen

Het vaarwegenstelsel in Leens is in vergelijking met omliggende gemeenten vrij uitgebreid. De volgende waterwegen komen in de gemeente voor:

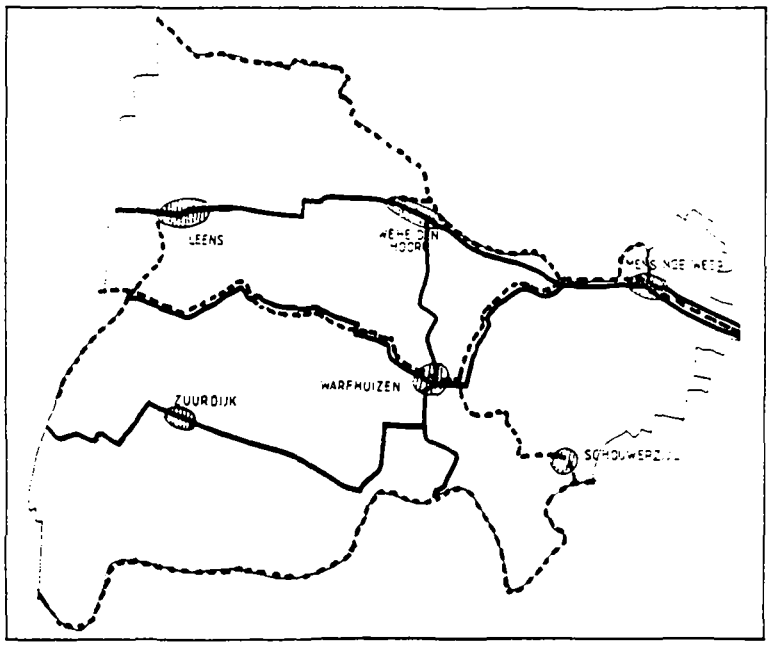

±1850

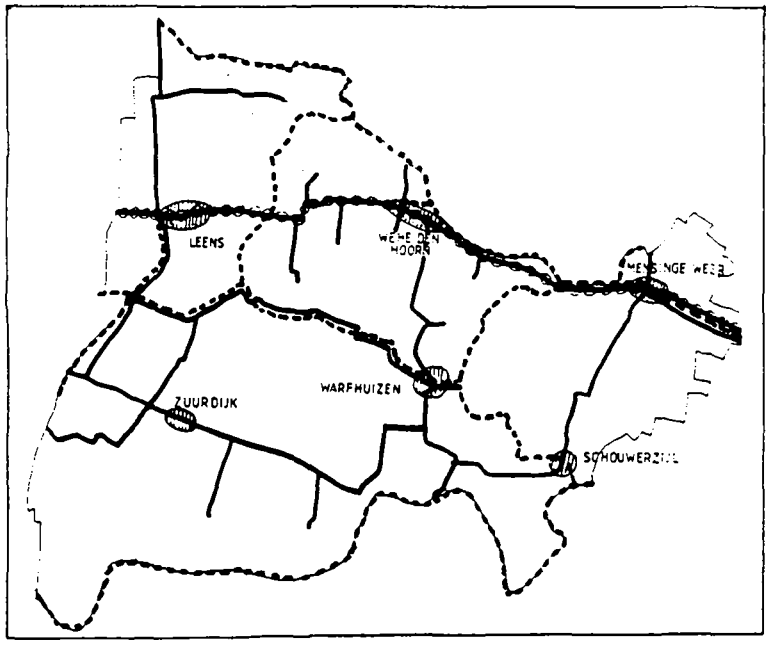

±1900

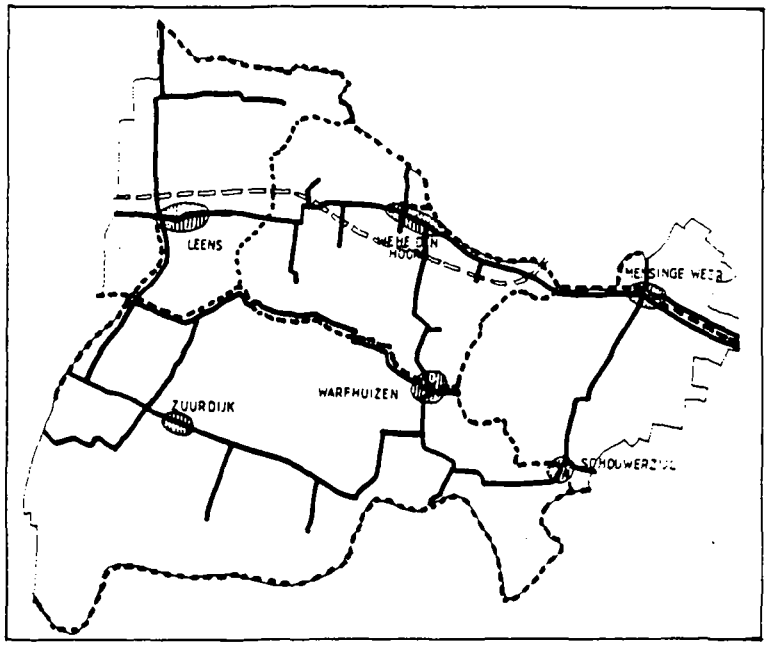

±1940

GEMEENTEGRENS
VERHARDE WEG
WATERWEG
SPOORWEG
PAARDETRAM

GEMEENTE LEENS

0 1 2 3 4 5KM

- Hoornse vaart (gegraven voor 1600)
- Hulpkanaal over Den Hoorn (gegraven voor 1600)
- Hunsingokanaal (gegraven voor 1600)
- Kanaal Baflo-Mensingeweer (gegraven voor 1600)
- Kromme Raken (natuurlijk)
- Leenstervaart (gegraven voor 1600)
- Mensingeweersterloopdiep (gegraven tussen 1600-1850)
- Reitdiep (natuurlijk)
- Uilenestermaar (natuurlijk)
- Warfhuisterloopdiep (gegraven)

Naast een afwateringsfunctie hadden de waterwegen ook een belangrijke functie voor het personen- en goederenvervoer dat per snik of beurtschip plaatsvond. Alle dorpen, met uitzondering van Zuurdijk, liggen aan een waterweg en bezitten een haven(tje).

Het Hunsingokanaal stroomt van het Reitdiep bij Zoutkamp via Ulrum richting Leens, waar de Leenstervaart voor een verbinding tussen het dorp en het kanaal zorgt. Even na Leens splitst het Hunsingokanaal zich op in het Warfhuisterloopdiep naar Warfhuizen, en in het Hulpkanaal over Den Hoorn, dat richting Wehe-den Hoorn en Mensingeweer loopt. Het Warfhuisterloopdiep splitst zich op zijn beurt na Warfhuizen op in het Kromme Raken dat bij Schouwerzijl in het Reitdiep uitmondt, en in het Mensingeweersterloopdiep dat naar Mensingeweer loopt.

4.3 Tram- en spoorwegen

Het vervoer over water kreeg rond de eeuwwisseling grote concurrentie van het vervoer over land. De Tramweg Maatschappij Winsum-Ulrum exploiteerde de paardetram van Winsum naar Ulrum (1897-1922). De tram reed via Mensingeweer, Den Hoorn, Wehe en Leens richting Ulrum en weer terug. In Wehe staat nog steeds een tramremise, verbouwd tot garagebedrijf.

De Groninger Locaal Spoorwegmaatschappij nam in 1908 het initiatief van enkele bewoners van het Marnegebied over om een spoorlijn aan te leggen. Deze lijn liep tussen Winsum en Zoutkamp, en stopte onderweg in Baflo, Eenrum, Wehe-den Hoorn, Leens en Ulrum. Het duurde echter tot 1922 voor deze lijn werd geopend. In 1938 werd ze alweer gesloten, eerst voor personenvervoer en in 1942 ook voor goederenvervoer. De concurrentie van het wegverkeer was te groot; de spoorwegen draaiden niet meer winstgevend. Het stationsgebouw in Leens huisvest tegenwoordig de dienst Gemeentewerken.

4.4 Overig vervoer

Het goederenvervoer gebeurde veelal volgens het boderijderssysteem. Aan het eind van de 19de eeuw gingen particulieren met de hondekar of met paard en wagen producten vervoeren. Rond 1930 hadden de meeste boderijders een vrachtauto. Men kon bij hen bestellingen opgeven die ze dan uit de stad Groningen haalden en aan huis afleverden. Bijna elk dorp kende wel een boderijder. De huizen van de boderijders zijn vaak te herkennen aan een bijbehorende schuur met hoge dubbele toegangsdeuren aan de straatzijde.

In de tweede helft van de jaren dertig werd te Zoutkamp de buscompagnie N.V. Marnedienst opgericht. Haar werkgebied besloeg ook de gemeente Leens.

5 Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

De agrarische gemeente Leens bestaat uit een aantal dorpen en verspreid liggende bebouwing. De dorpen komen in de volgende paragraaf aan de orde. De verspreide bebouwing in paragraaf 5.3. In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de bevolkings- en woningaantallen.

inwoners in de gemeente Leens

jaar	1769	1859	1869	1879	1899	1930	1947	1987
aantal	1980	3279	3710	3967	3902	3858	4064	3574

woningen in de gemeente Leens

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	572	891	1024	1041	1348

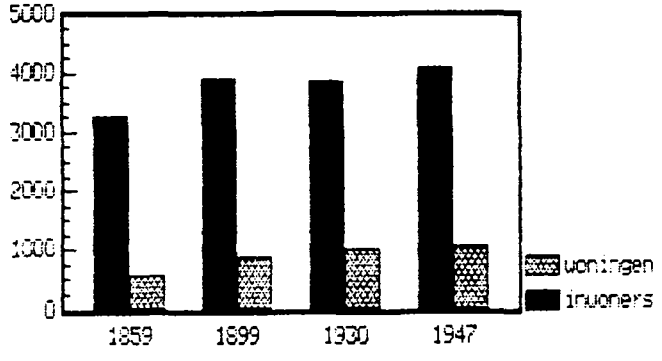

bronnen: - volkstellingen
- C.B.S.

Het inwonertal vertoont in eerste instantie een sterk stijgend en tussen 1879-1947 een vrij stabiel beeld. Na 1947 daalt het bevolkingsaantal. De periode 1859-1879 laat een groei zien van 688 personen: ruim 34 per jaar. In de volgende twintig jaar daalt het aantal inwoners met 65 personen. De eerste landbouwcrisis, die rond 1885 aanving, heeft waarschijnlijk effect gehad op deze daling: de werkgelegenheid liep terug. Tussen 1899 en 1930 daalt het inwonertal verder met 44 personen. Deze trend zet zich voort na een korte opleving rond 1950. In 1987 heeft de gemeente 3574 inwoners.

Tussen 1859-1899 stijgt het woningtal met 319 panden, bijna 8 per jaar. Door de sterke groei van de woningvoorraad t.o.v. het inwonertal daalt de bewoningsdichtheid aanzienlijk. In Leens is men -in tegenstelling tot bijv. Kloosterburen- al vroeg begonnen met de uitbreiding van de woningvoorraad. De bewoningsdichtheid was in 1859 bijna 6 per woning, in 1899 was dit door de aanzienlijke nieuwbouw gedaald tot 4,5 en in 1930 tot 3,9. Tot 1947 treedt hier geen verandering meer in op. In de gemeente Kloosterburen liggen deze getallen op 6,1 (1859), 5,8 (1899) en 4,0 (1930).

In de periode 1899-1930 werden er 133 woningen bijgebouwd, iets meer dan 4 per jaar. Een deel van de in die periode gebouwde woningen zijn woningwetwoningen. De N.V. Bouwmaatschappij Leens te Wehe, later de Bouwstichting Leens (opgericht 1926), bouwde tot 1941 31 woningen, waarvan 16 in de jaren 38/39. Van de mogelijkheden van de Landarbeiderswet (1918), waarbij een arbeider een stukje grond met woning kon (laten) bouwen tegen een afbetalingsregeling, werd in Leens weinig gebruik gemaakt; slechts vier woningen kwamen via deze wet tot stand.

5.2 Nederzettingsstructuur per dorp

Leens

De oude kern van het dorp **Leens** ligt op een rechthoekige wierde op de 'centrale welving'. De oude Nederlands Hervormde kerk (dertiende eeuws) bevindt zich nog steeds op deze wierde. Vanuit deze oude kern is de huidige nederzettingsstructuur van het dorp ontstaan. Bepalend hiervoor was enerzijds de oost-west richting van de Hoofdstraat, overeenkomstig de loop van de kwelderwal, en anderzijds het haventje aan de Leenstervaart. Via de vaart was het dorp verbonden met het Hunsingokanaal. Het haventje en een deel van de Leenstervaart zijn inmiddels gedempt.

1850

Rond 1850 was de oude bebouwing hoofdzakelijk nog geconcentreerd op de wierde rond de kerk (zie kaart 'Gebieden', 1*). Aan de Valge (het verlengde van de Hoofdstraat richting Wehe) en bij het haventje kwam slechts sporadisch enige bebouwing voor. In totaal telde Leens omstreeks 1850 rond de 70 woonhuizen. Hierdoor was het verreweg het grootste dorp van de gemeente.

1850-1900

Tussen 1850 en 1900 breidt de bebouwing zich aanzienlijk uit. Er treedt een verdrievoudiging van de woningvoorraad op. De uitbreiding vindt plaats in oostelijke richting langs de Hoofdstraat, de Valge en de Wierde en in zuidelijke richting langs de A.Westerhofstraat, de Rietemastraat, de Wilhelminastraat en de Julianalaan. De bebouwing die er komt te staan is nogal gevarieerd. De oostelijke uitbreiding bestaat uit een mengeling van winkels, rentenierswoningen en arbeiderswoningen, waarbij het symmetrische type woning met schilddak overheerst.

De bebouwing van de zuidelijke uitbreiding bestaat voor het grootste deel uit arbeiders- en eenvoudige burgerwoningen en af en toe een winkel. Rond de haven was enige bedrijvigheid te vinden. Er stonden een koren- en een houtzaagmolen. Tegenwoordig zijn daarvoor in de plaats een bouwmaterialenhandel en een aannemersbedrijf gekomen.

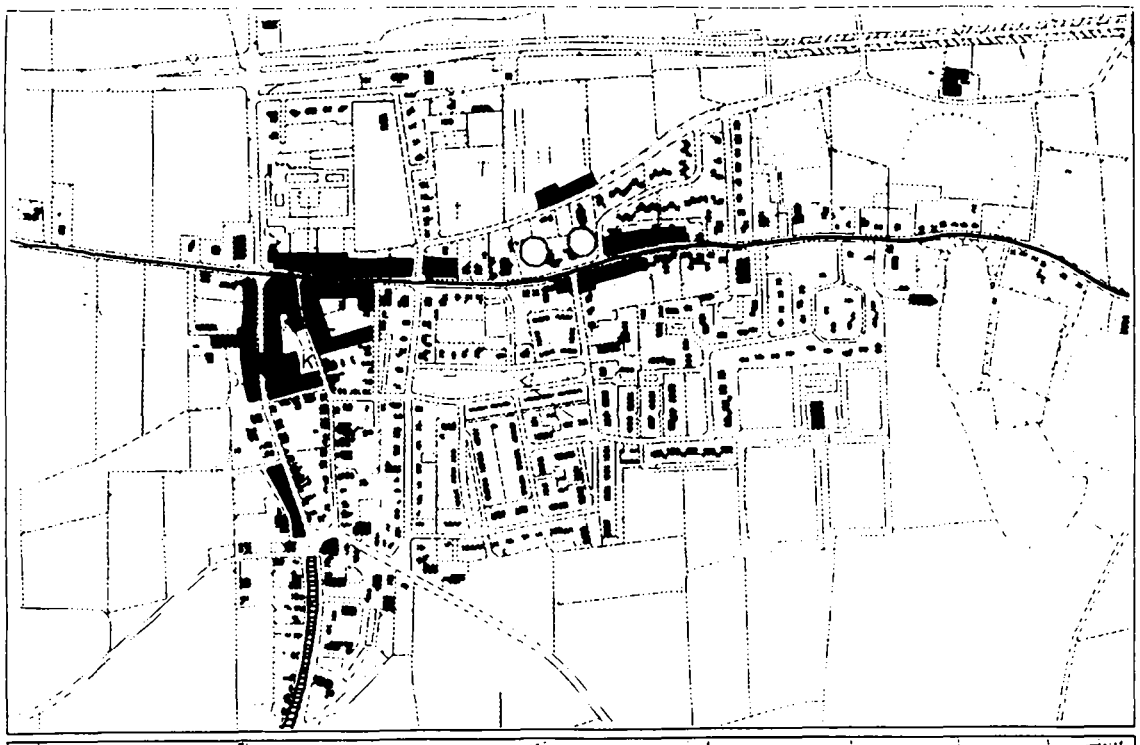

±1850

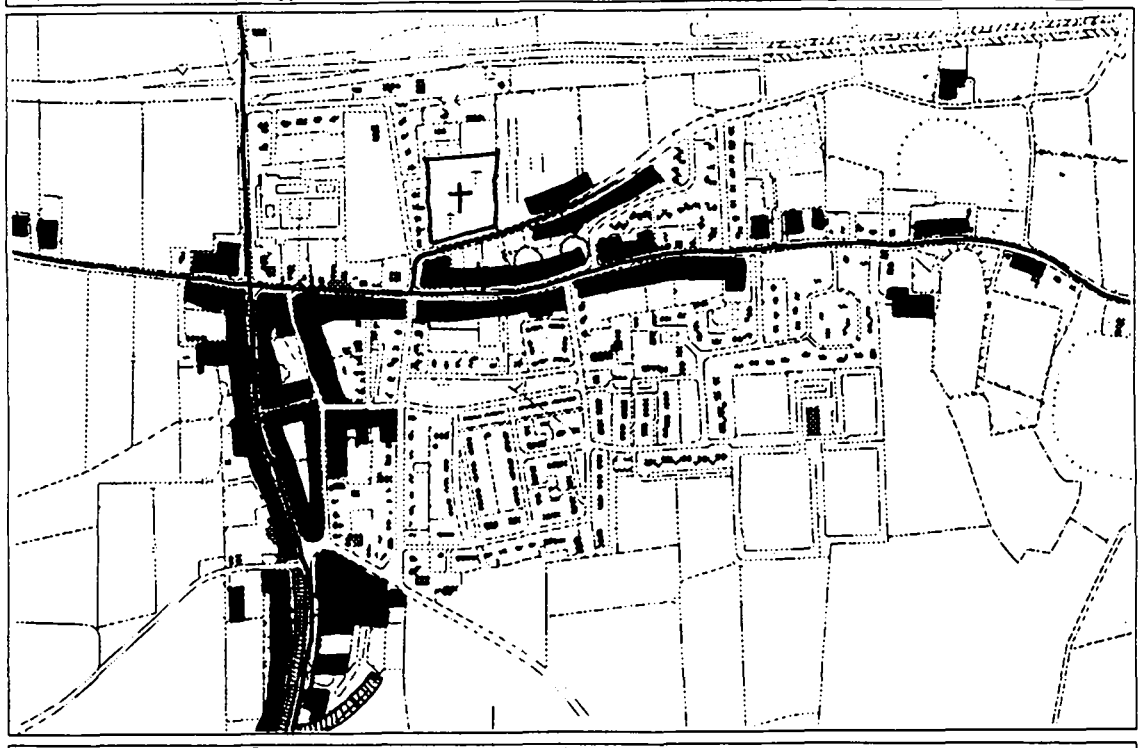

±1900

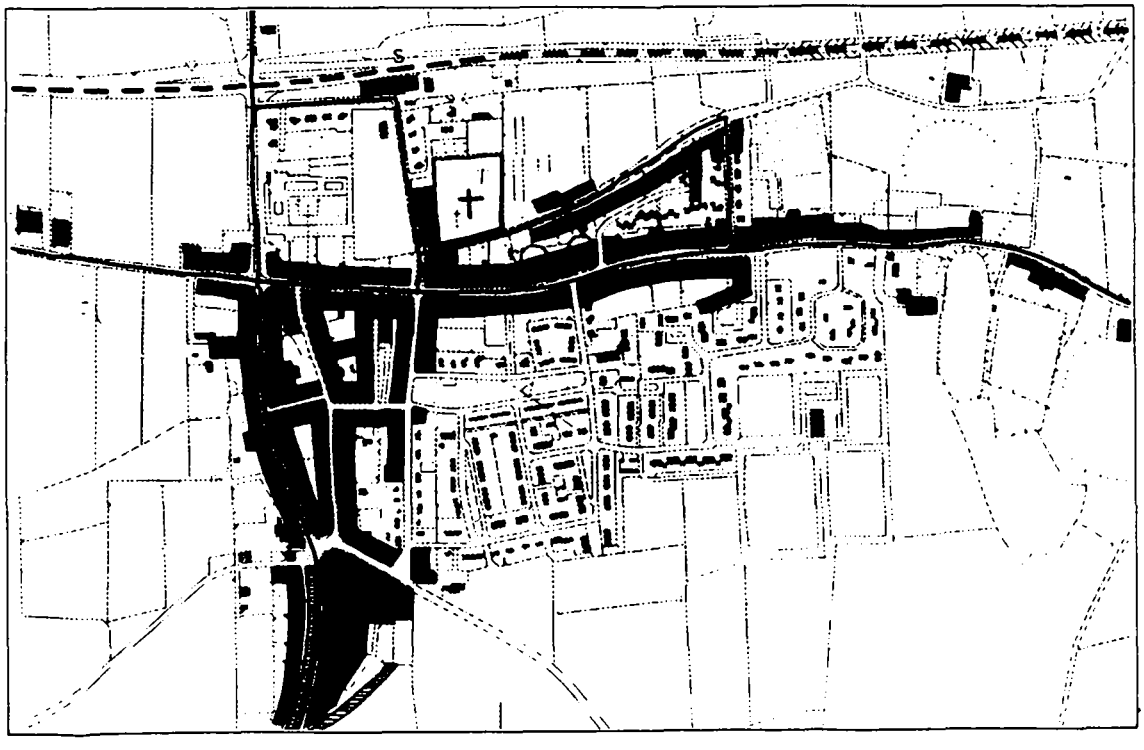

±1940

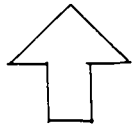

LEENS

0 400m

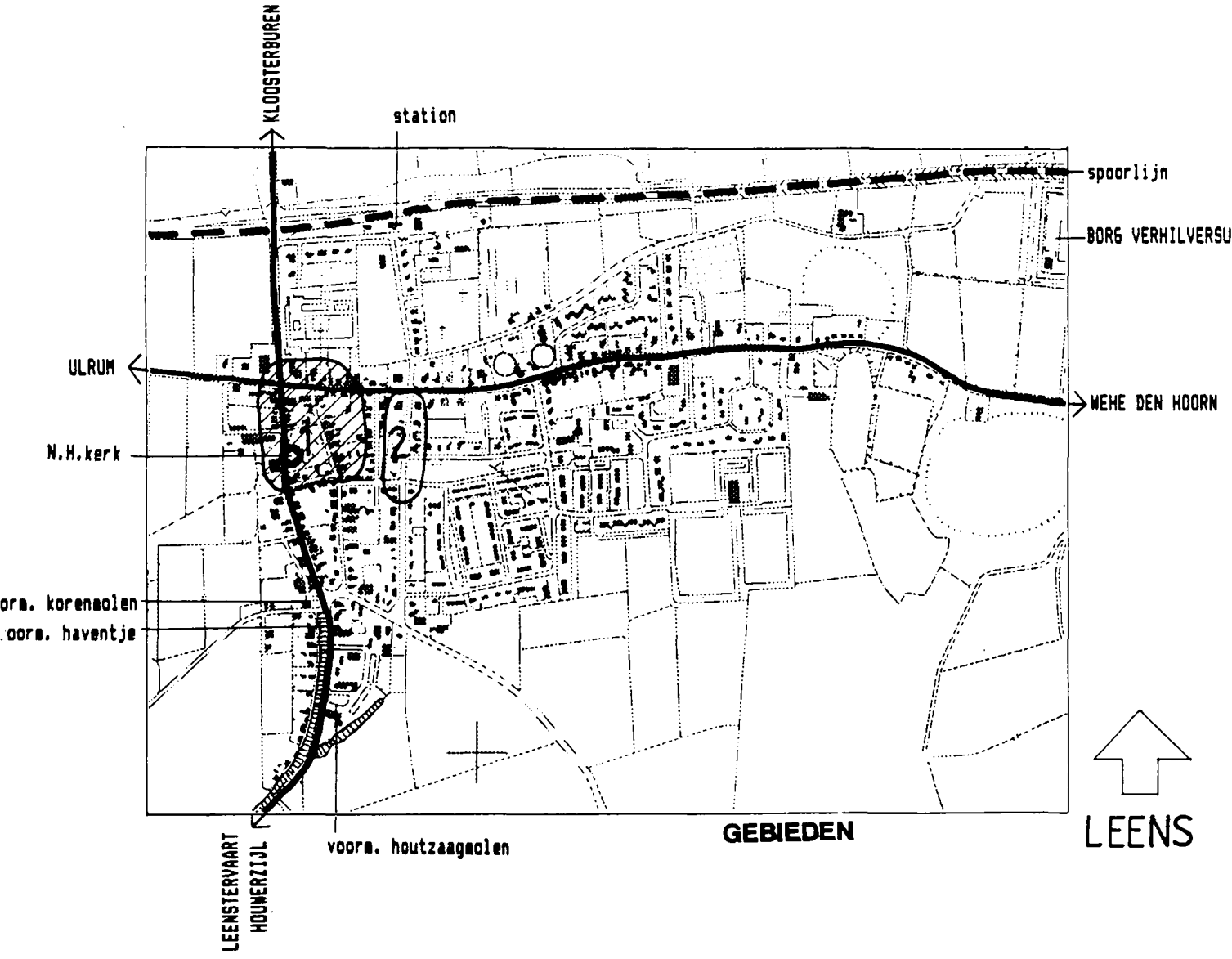
KLOOSTERBUREN
station
spoorlijn
BORG VERHILVERSU
ULRUM
WEHE DEN HOORN
N.H.kerk
oorm. korenmolen
oorm. haventje
LEENSTERVAART
HOUWERZIJL
voorm. houtzaagmolen
GEBIEDEN
LEENS

1900-1940

In de periode 1900 tot 1940 groeien de Valge en de Wierde verder dicht. Er verrijzen begin jaren 10 en 20 vrij veel rentenierswoningen, waaronder een aantal opvallende (witte) villa's met veel versierende elementen.

Na de aanleg van de spoorlijn Winsum-Zoutkamp (1922) ten noorden van het dorp, komt er een nieuwe verbindingsweg, de R. Ritsemastraat, die het station verbindt met de Hoofdstraat en de Breekweg. Waarschijnlijk door de vroege sluiting van het spoor, komt de bebouwing langs deze weg nauwelijks tot ontwikkeling. Alleen aan het begin van de straat (bij de Hoofdstraat) komt een aantal burgerwoningen te staan.

In het verlengde van de R. Ritzemastraat, aan de overkant van de Hoofdstraat, wordt de Jan Zijlmasingel aangelegd. In de dertiger jaren komt aan deze straat een karakteristiek stukje bebouwing te staan (zie kaart 'Gebieden', 2*). Aan weerszijden van de straat tot even voorbij de Burg. E.P. van Iperensingel worden een aantal luxe 'dertiger-jaren-woningen' neergezet, die voor het grootste deel zijn ontworpen door W. Reitsema uit Leens. In het parkje dat grenst aan de Jan Zijlmasingel wordt een muziekkoepel geplaatst, ontworpen door dezelfde architect. De bebouwing valt op door zijn krachtige, soms expressieve vormgeving, die verwijst naar de Amsterdamse-schoolstijl.

In 1938 bouwde de 'Woningstichting Leens' twee dubbele woonhuizen aan de Burg. Jhr. E.T. van Starkenborgh Stachhouwerstraat. Verdere uitbreiding van de bebouwing in deze periode bestaat voornamelijk uit verdichting langs bestaande wegen. Incidenteel wordt oude bebouwing vernieuwd.

* onder 'Gebieden' worden verstaan die plekken die in het dorp die de aandacht verdienen omdat de bebouwing er overeenkomst vertoont qua ouderdom en/of type en/of architectonische kenmerken. Een uitzondering hierop vormt 'Gebied 1' dat de oude kern aangeeft.

Mensingeweer

Mensingeweer is van oorsprong een wierdedorp, gelegen op de natuurlijke hoogte van de 'centrale welving'. Op de wierde staat nog steeds de zestiende eeuwse Nederlands Hervormde kerk. De structuur van het dorp is niet zozeer door deze wierde bepaald maar veel meer door het Mensingeweersterloopdiep (voor 1634 gegraven) aan de noordkant langs deze wierde. Dit water maakte deel uit van de trekvaartroute tussen Winsum en Leens. Een tweede element dat invloed heeft gehad op de structuur van het dorp is de weg naar Eenrum, die hier haar aansluiting had op de weg naar Winsum (de Hoofdstraat).

1850

De oudste bebouwing van het dorp ligt aan het diep. De huizen zijn gericht naar de waterzijde. Rond 1850 was ook de Hoofdstraat, deze loopt evenwijdig aan het water aan weerszijden bebouwd. Ten noorden van het water eveneens evenwijdig aan het diep, ligt de Molenweg genoemd naar de pelmolen (gebouwd 1855) die hier nog steeds staat.

1850-1940

De Molenweg wordt tussen 1855-1900 verder ingevuld met ongeveer 7 woningen en een schooltje (niet meer herkenbaar). Achter de rooilijn van deze straat wordt een begraafplaats aangelegd. Ook aan de Eenrumerweg en in het verlengde van de Hoofdstraat richting Winsum wordt gebouwd. In 1939 plaatst de Bouwstichting Leens aan de nieuwe Jonker Lewesstraat twee dubbele woonhuizen. Incidenteel vernieuwt men een pand.

Ondanks zijn ligging aan belangrijke doorgaande water- en landwegen, richting Leens en Eenrum, is Mensingeweer niet sterk gegroeid. De reden hiervoor is onduidelijk.

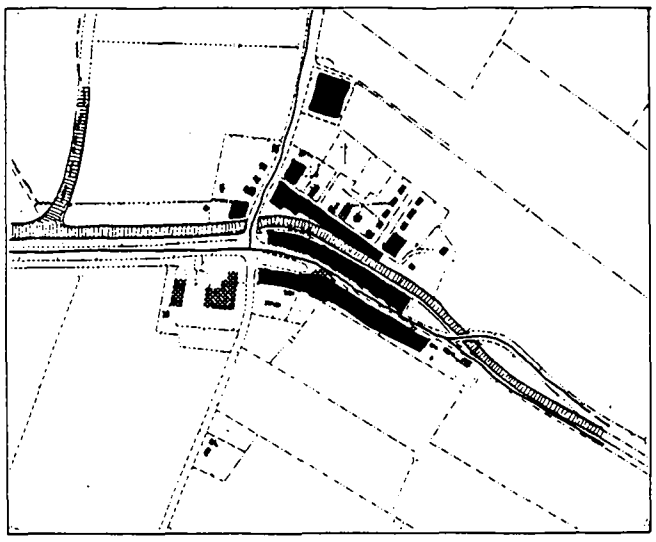

±1850

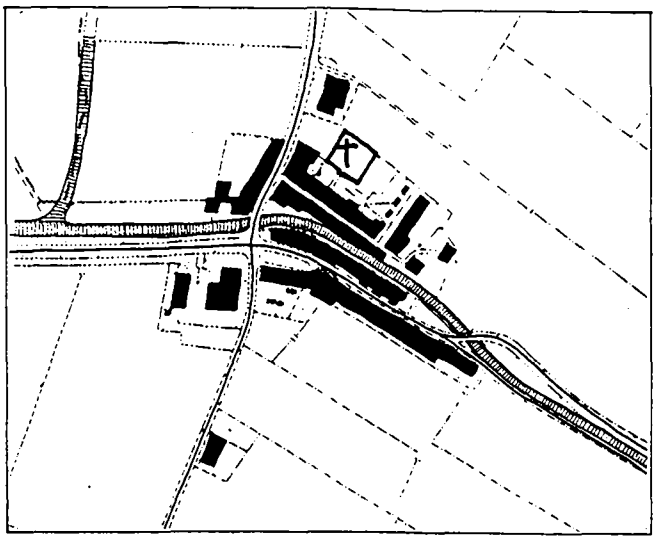

±1940

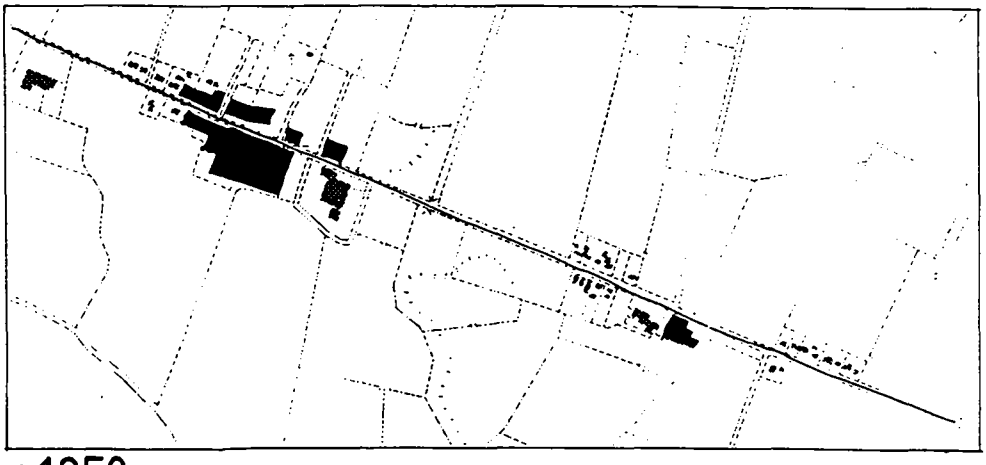

±1850

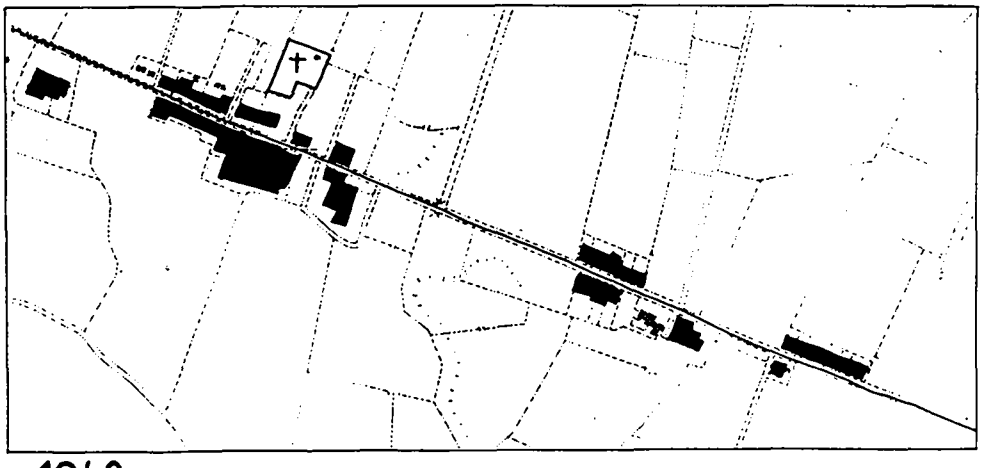

±1940

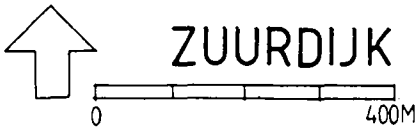

Schouwerzijl

Het dorpje **Schouwerzijl** ligt in het zuidoosten van de gemeente Leens aan de hier sterk meanderende loop van het Reitdiep. De Kromme Raken (een oude getijdegeul in de knikkleivlakte) komt hier uit op het Reitdiep. In de eerste helft van de zestiende eeuw komt de naam Schouwerzijl, sluis van Schouwen, het eerst op kaart voor. Om deze sluis heen is het dorpje Schouwerzijl ontstaan. De oorspronkelijke structuur wordt bepaald door de loop van de rivierdijk en de Kromme Raken.

1850

Rond 1850 is de bebouwing geconcentreerd aan de zuidkant van de Kromme Raken, achter de rivierdijk (aan de Sarriesweg en de Zijlvesterweg).

1850-1940

Tussen 1850-1940 vindt vooral uitbreiding plaats aan de andere zijde van de Kromme Raken en langs de Zijlvesterweg, die de verbinding vormt tussen Zuurdijk-Schouwerzijl-Mensingeweer. In 1902 werd aan deze weg een Gereformeerde kerk met school en pastorie gebouwd (nog steeds aanwezig). Ten noorden van dit complexje werd een begraafplaats aangelegd. Het merendeel van de bebouwing bestaat uit arbeiders- en eenvoudige burgerwoningen.

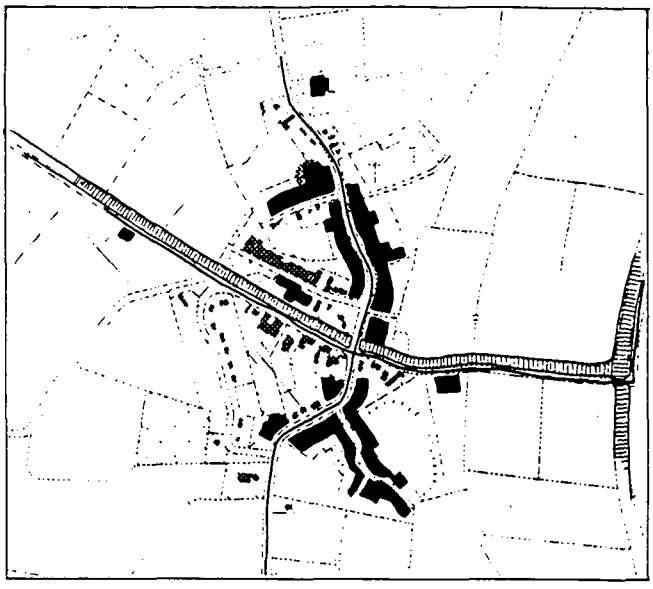

±1850

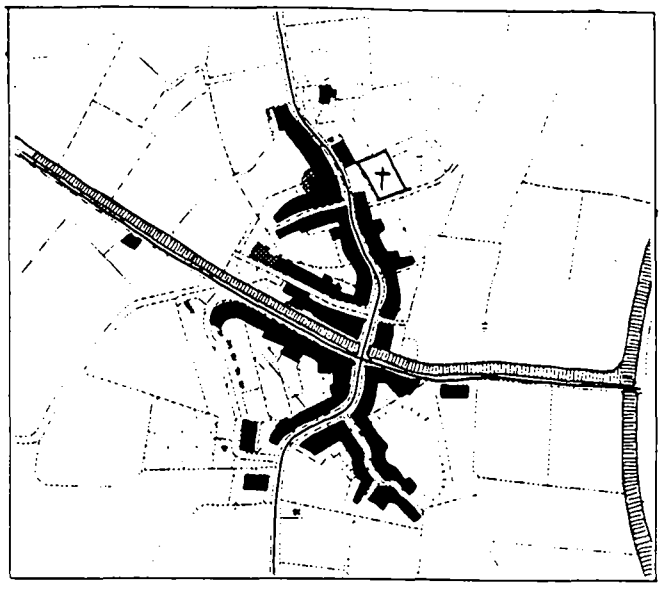

±1940

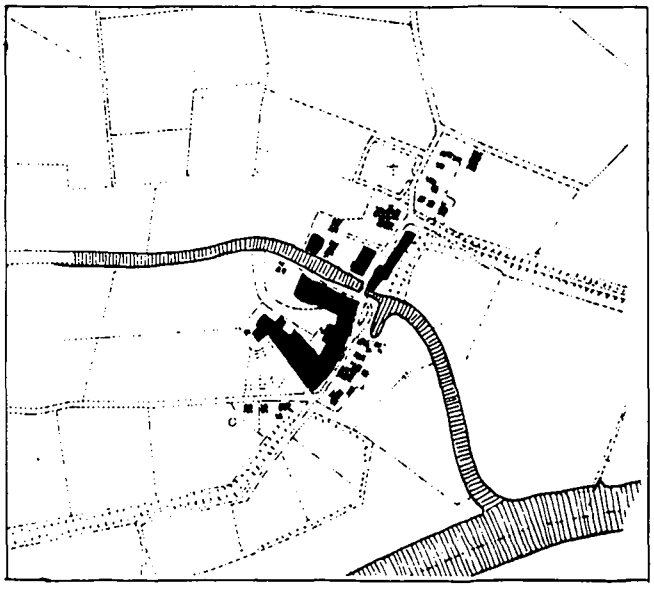

±1850

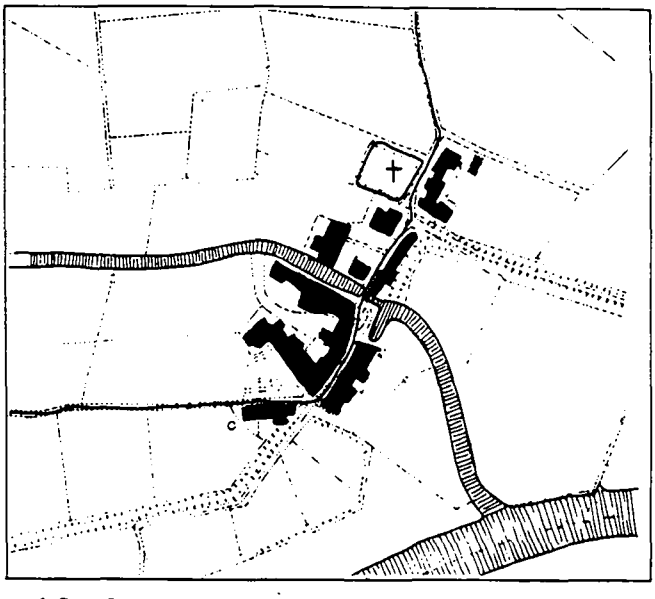

±1940

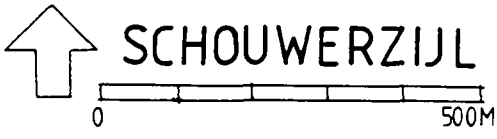

Warfhuizen

Warfhuizen ligt ongeveer in het midden van de gemeente Leens, even ten westen van het punt waar het Warfhuisterloopdiep uitkomt op de Kromme Raken. De langgerekte structuur van het dorp kan verklaard worden uit de aanwezigheid van twee wierden aan weerszijden van het Warfhuisterloopdiep. Deze wierden zijn met elkaar verbonden door de weg die van Den Hoorn via Warfhuizen richting Zuurdijk loopt. Voor 1867 was deze weg (de Baron van Asbeckweg) al verhard en kon via een klapbrug het water worden overgestoken.

1850

Aan de zuidkant van het diep staat op de wierde de oudste bebouwing van het dorp (hiervan is tegenwoordig weinig meer in de oorspronkelijke staat aanwezig). Van latere datering is de bebouwing bij/op de noordelijke wierde en aan de Baron van Asbeckweg. Hier staan o.a. de kerk en de school. Rond 1850 vindt men verder nog incidenteel een vrijstaand huis aan het water.

1850-1900

In de periode 1850-1900 wordt er aan weerszijden van het diep gebouwd (Vaart W.Z. en overzijde, incidenteel Vaart O.Z.). Deze bebouwing bestaat voornamelijk uit burgerwoningen van het traditionele symmetrische type. Her en der komt enige bedrijvigheid voor in de vorm van een winkeltje of een grote opslagschuur achter de woning. Aan de overzijde van de Vaart W.Z. heeft een korenmolen gestaan. Verder komen er in deze periode enige verdichtingen in de bestaande structuur van het dorp voor. Aan de Baron van Asbeckweg staan tegenwoordig nog steeds een opvallend groot aantal, ruim opgezette, symmetrische woningen met achterschuur waarvan de meeste in deze periode zijn gebouwd.

1900-1940

Tussen 1900 en 1940 bouwt men woningen aan de achterweg ten noorden van het Warfhuisterloopdiep, aan de Wiersumstraat hoek Vaart W.Z. en aan de Baron van Asbeckweg. De vlasfabriek die even ten oosten van het dorp aan het diep stond (in 1933 van de kaart verdwenen) lijkt weinig invloed te hebben gehad op de situering van de woonbebouwing. Tegenwoordig staat hier een restant van het graanpakhuis van de firma Casimir en Tiddens.

De uitbreiding van de woningvoorraad blijft in de periode 1850-1940 beperkt tot een tiental woningen langs de bestaande wegenstructuur.

Wehe-den Hoorn

Wehe-den Hoorn ligt in het oostelijk deel van de gemeente Leens. Van oorsprong bestond het uit twee delen, Wehe en Den Hoorn. Wehe is van oorsprong een rechthoekig wierdedorp en Den Hoorn bestond uit een stukje lineaire bebouwing aan de Hoornse Vaart. Niet ongenoemd mag blijven dat het ene dorp Protestant (Wehe) en het ander Katholiek (Den Hoorn) is. De bebouwing vertoont hier nog sporen van. Het tegenwoordige dubbeldorp ligt op de centrale welving tussen Leens en Mensingeweer tegen de grens van de gemeente Eenrum.

1850

Rond 1850 zijn de twee dorpen nog duidelijk 'los' van elkaar. De bebouwing van Wehe ligt in 1850 bijna nog geheel op de wierde. Via de Kerkstraat/Klaarkampenweg in zuidelijke richting kent het dorp een verbinding met het Warfhuisterloopdiep. Hier treedt de eerste lineaire bebouwing op. Aan de noordzijde van het dorp aan de Havenstraat (de oude kloosterweg) ligt het haventje van Wehe.

De bebouwing van Den Hoorn bestaat uit kleine percelen gelegen aan de Hoornse vaart (aan weerszijden) en aan de Marneweg die hier parallel aan loopt.

Tussen beide dorpjes in, aan weerszijden van de Marneweg, staan twee graanmolens (tegenwoordig verdwenen). Deze hoofdverbindingsweg was al verhard in 1850, evenals de weg van Den Hoorn naar Warfhuizen.

1850-1900

De aanwezigheid van de twee graanmolens vormde het begin van het naar elkaar toe groeien van beide dorpen. In de periode tot 1900 komt deze groei echter nog nauwelijks tot ontwikkeling. De komst van de tramlijn (1897-1922) draagt weliswaar bij aan deze groei, maar die wordt pas zichtbaar na 1900.

In Wehe vindt vooral uibreiding plaats in zuidelijke richting, aan de Kerkstraat en het Rijkenspad. Even ten zuiden van de Ned. Hervormde kerk (1656) legt men een kerkhof aan van vrij bescheiden omvang. Verder komt er wat bebouwing bij aan de Havenstraat. Het grootste deel van de bebouwing uit deze periode bestaat uit eenvoudige woningen. De komst van de paardetram die doorloopt richting Leens gaat gepaard met de bouw van een tramremise aan de Marneweg.

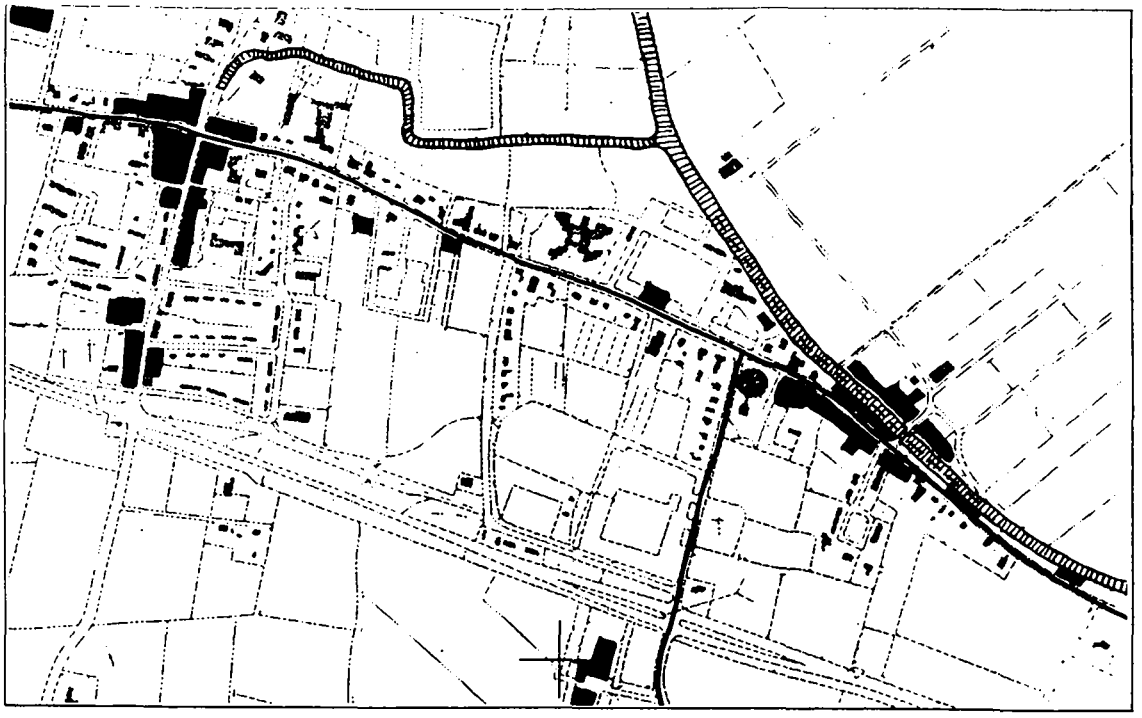

±1850

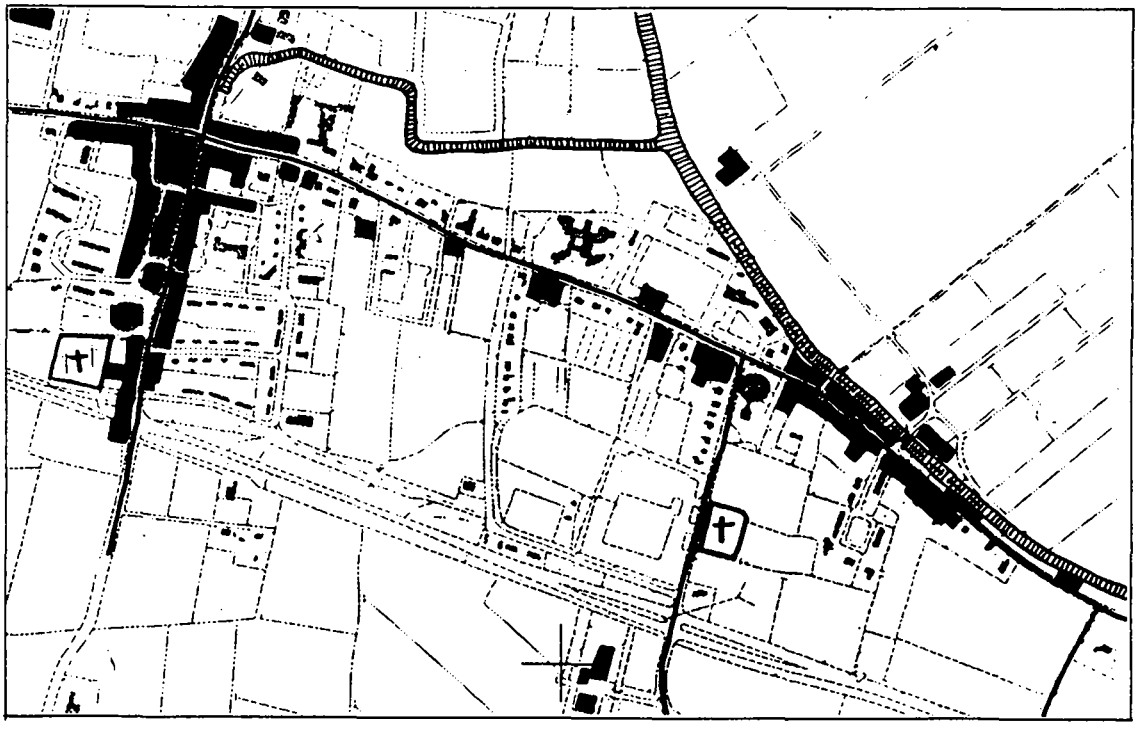

±1900

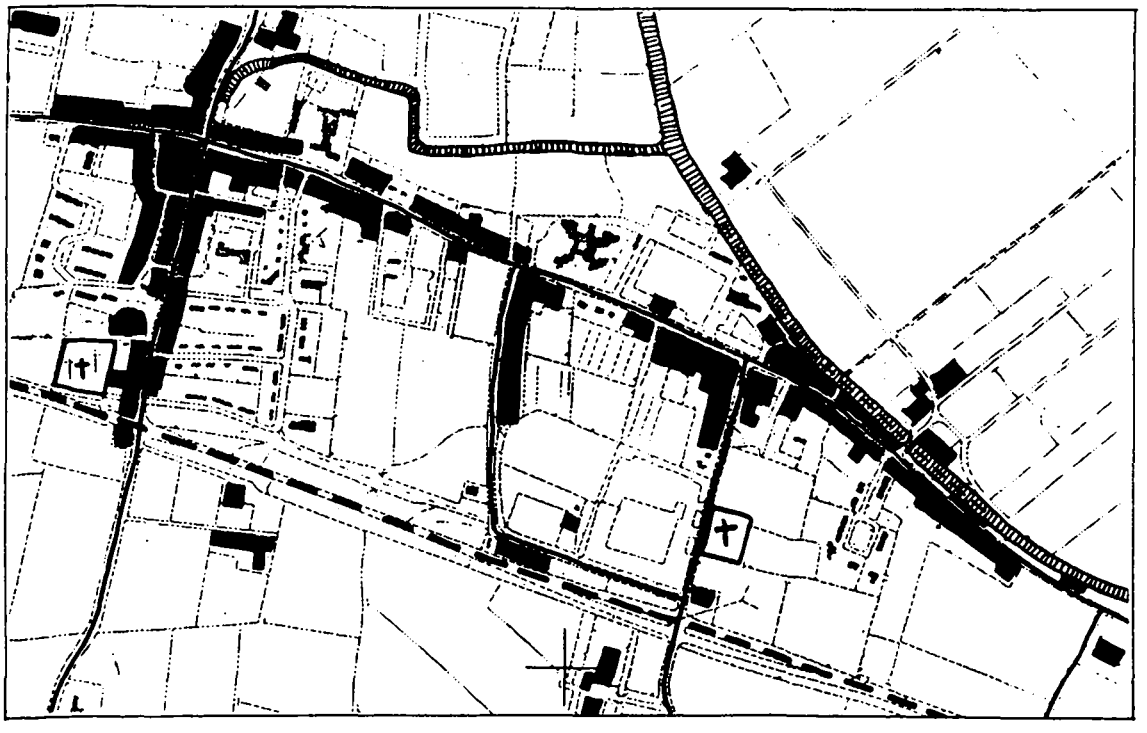

±1940

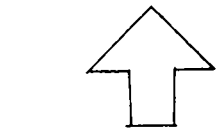

WEHE
DEN
HOORN

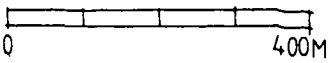

In Den Hoorn gebeurt weinig in deze periode. De enige uitbreiding naast de al genoemde aan de Marneweg, is het Rooms-Katholieke kerkhof aan de Warfhuisterweg. Aan de Marnestraat komt een fraaie r.k. school, die nog steeds een opvallend element in het dorpsbeeld vormt. De bebouwing aan de overzijde van de Hoornse vaart wordt voor een deel afgebroken. De kern zelf wordt met een enkele woning verder ingevuld.

1900-1940

Dit is de periode waarin de invloed van de paardetram duidelijk zichtbaar wordt. Langs de Marneweg verrijzen riante woonhuizen, waarvan enkelen met fraaie Jugendstil-elementen en decoratieve houten kappen. Het gemeentehuis komt ook aan deze weg te staan. Het is in 1907 gebouwd naar een ontwerp van architect P.M.A. Huurman uit Groningen.

In Den Hoorn wordt tussen de Marneweg en de Hoornse vaart een zuivelfabriek met directeurswoning gebouwd (1917). Hiervan staat alleen de woning er nog.

De aanleg van het spoor (1922) aan de zuidkant, ongeveer midden tussen beide dorpjes in, heeft de aanleg van de W.H. Timersmastraat tot gevolg. Deze straat vormt de verbinding tussen het station en de Marneweg. Hier wordt gebouwd aansluitend op de Marneweg. Naast enkele vrijstaande woningen komen er rond 1935 een aantal 'twee-onder-een-kap-woningen' te staan.

Aan de Marneweg vindt verdere verdichting plaats. De huizen, die er in de jaren twintig en dertig worden neergezet, blijven relatief groot in omvang maar worden soberder in detaillering.

Ook aan de Warfhuisterweg wordt nu gebouwd. Op de hoek van de Marneweg-Warhuisterweg wordt rond 1925 aan het al bestaande, laat 19de eeuwse, RK-complex (St. Ludgerschool en verenigingsgebouw) een kerk met pastorie toegevoegd. Aan de overzijde aan de Warfhuisterweg worden eind jaren twintig een aantal vrijstaande burgerwoningen geplaatst.

Zuurdijk

Zuurdijk is een dorpje dat bestaat uit lintbebouwing op/langs de oude Marnedijk. De bebouwing bevindt zich aan beide zijden van één lange weg (Hoofdweg).

1850

Rond 1850 bestaat de bebouwing uit een aantal arbeiderswoningen en burgerwoningen met een kerk, een schooltje (nu sterk verbouwd) en een café. In totaal staan er in die tijd in Zuurdijk in die tijd ongeveer 20 panden.

1850-1900

In de periode tot 1900 worden aan de Hoofdweg, meer richting Schouwerzijl, nog enkele rijtjes arbeiderswoningen (totaal rond de 15 woningen) gebouwd. Deze huisjes zijn zeer sober gedetailleerd, symmetrisch van opzet met een schilddak met wolfseinden. Zij sluiten niet aan op de bestaande bebouwing. Misschien hebben nabij gelegen boerderijen invloed op deze locatie gehad. Tegenover de kerk even achter de Hoofdweg wordt in 1858 aan de Moeshorn de korenmolen "de Zwaluw" gebouwd.

1900-1940

Tussen 1900 en 1940 komen er slechts een paar panden bij, waaronder een smederij en een aantal eenvoudige dertiger-jaren-woningen. Incidenteel wordt er een pand vernieuwd.

5.3 Verspreide bebouwing

Naast boerderijen komen in de gemeente Leens ook verspreid over de gemeente rijtjes arbeiderswoningen voor. Voorbeelden hiervan zijn het rijtje ten oosten van Zuurdijk, de bebouwing op de wierde Ewer, een rijtje aan het Hunsingokanaal in Stort en een groepje woningen te Roodehaan. Het merendeel van de bebouwing is al van voor 1900. Het zijn eenvoudige huisjes met een schilddak, vaak vrijstaand op een klein perceeltje grond. Tegenwoordig is een deel van deze huisjes in gebruik als tweede woning.

De boerderijen liggen verspreid over de gehele gemeente. De aanwezigheid van kwelderwallen is duidelijk herkenbaar, bijv. bij Grijssloot, ten noorden van Leens, ligt een reeks van 5 boerderijen. Ook aan de oude Marnedijk waar o.a. Zuurdijk op ligt, zijn soms concentraties van boerderijen te vinden zoals Schouwen. In een aantal gevallen verhoogde men de grond en ontstonden boerderij-wierden als Groot- en Klein Maarslag en Ewer.

Naast de kwelderwallen/dijken in het gebied werd vestiging van boerderijen ook beinvloed door de mogelijkheid van de af- en aanvoer van producten via het Hunsingokanaal.

Tot circa 1905 worden er nog enige 'nieuwe' boerderijen, d.w.z. op een nieuwe locatie, gebouwd. Hierna komt dit nauwelijks meer voor. Wel is er gedurende het hele MIP-tijdvak sprake van her- en vernieuwbouw van boerderijen.

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst

De inventarisatie van stedebouw en bouwkunst heeft als doel inzicht te krijgen in de stedebouwkundige ontwikkelingen die binnen de gemeente hebben plaatsgevonden en in wat er aan waardevolle structuren, complexen en objecten bewaard is gebleven.

De inventarisatie bestaat uit een stedebouwkundig veldonderzoek en een inventarisatie van de bouwkunst.

6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek

Door middel van een stedebouwkundig veldonderzoek worden de globale bevindingen over de ontwikkelingen binnen de verschillende kernen in de gemeente geverifieerd. Wanneer er in een nederzetting in de periode 1850-1940 een noemenswaardige ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wordt deze op basis van een stedebouwkundige typologie in kaart gebracht. De stedebouwkundige typologie kent een hoofdindeling naar oorspronkelijke functie en ruimtelijke opbouw. Ze onderscheidt de volgende gebieden:

1 stedelijk ingerichte gebieden
1.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
1.2 stedelijke villagebieden (functie: wonen)

2 niet-stedelijk ingerichte gebieden
2.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
2.2 tuinwijkachtige ontwikkelingen (functie: wonen)
2.3 villagebieden (functie: wonen)

3 gebieden zonder woonfunctie
3.1 industriegebieden (functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer)
3.2 groene gebieden (functie: openluchtrecreatie, begraafplaatsen etc.)

andere aanduidingen:
-lineaire ontwikkelingen (functie: gemengd of wonen)
-bestaande kern voor 1850
-gereconstrueerd gebied
-hoofdinfrastructuur

In de gemeente Leens heeft alleen in het dorp Leens een vermeldenswaardige stedebouwkundige uitbreiding plaatsgevonden (zie hoofdstuk 5.2, kaart 'Gebieden'). De stedebouwkundige typologie is op de volgende pagina in kaart gebracht.

Bij de rest van de dorpen in de gemeente is een stedebouwkundige typologie achterwege gelaten omdat daar slechts sprake is van verdichting langs het in 1850 al aanwezige stratenpatroon en/of uitbreiding langs bestaande (doorgaande) wegen.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

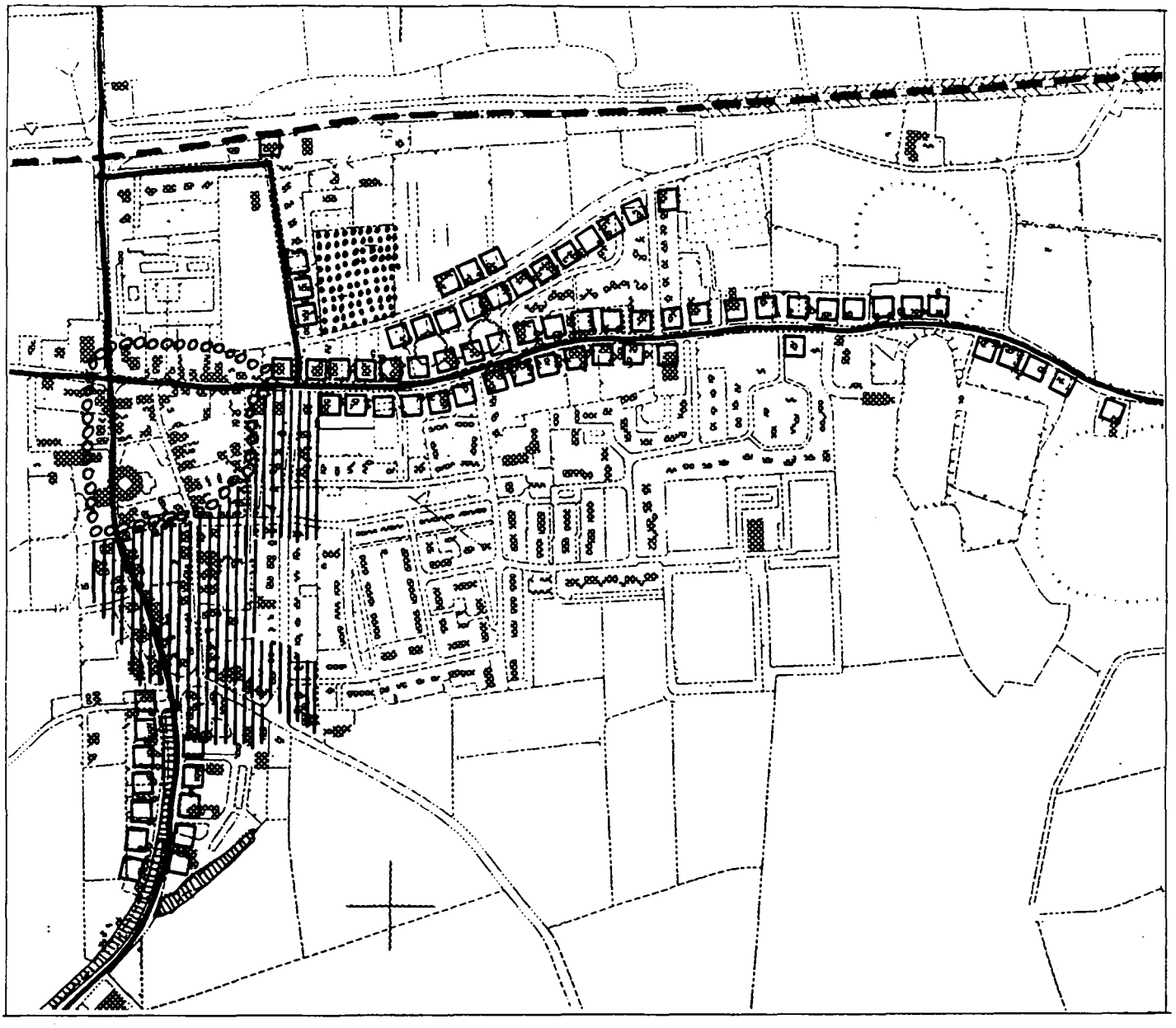

Niet stedelijk algemeen

Groene gebieden (begraafplaats)

Lineaire ontwikkeling
Hoofdweg
Waterweg
Spoorlijn (tot 1942)
Bestaande kern voor 1850

LEENS

0 100 250m

6.2 Inventarisatie van de bouwkunst

De inventarisatie van de bouwkunst heeft als doel de (meest) kenmerkende objecten en complexen voor de ruimtelijke, functionele en architectuur-historische ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vast te leggen. Essentieel voor de inventarisatie is dat ze 'breed' wordt uitgevoerd. Omdat er in de periode 1850-1940 erg veel gebouwd is heeft de Rijksdienst voor Monumentenzorg als uitgangspunt geformuleerd dat er bij de selectie van objecten/complexen sprake moet zijn van een "herkenbare mate van representativiteit voor de cultuurhistorische ontwikkelingen van de betreffende bouwperiode in de ruimste zin van het woord".

Om het wat overzichtelijker te maken is voor de inventarisatie in de provincie Groningen een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën objecten/complexen:

1 die objecten/complexen die een sociaal, economisch of cultuur-historisch belang vertegenwoordigen. Binnen deze categorie vallen objecten/complexen als fabrieken, scholen, kerken, bruggen, boerderijen etc.

2 die objecten die een representatief beeld geven van de woonbebouwing in de verschillende gemeenten.
Daarnaast kan er bij beide categorieën sprake zijn van een extra, de architectonische kwaliteit betreffende, waardering.

Als algemene regel bij de selectie van deze twee categorieën bouwwerken geldt dat ze gaaf moeten zijn.
Dat wil zeggen, er mogen aan het bouwwerk geen ingrepen hebben plaatsgevonden die het in zijn grondvorm hebben aangetast. (Gaaf betekent dus niet per se: goed onderhouden.) Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel. Het gaat dan om voorbeelden van objecten/complexen die zeer schaars zijn in de provincie als geheel of in de gemeenten afzonderlijk. Bij dergelijke voorbeelden wordt het criterium gaafheid vervangen door dat van schaarsheid/zeldzaamheid.

Op de volgende pagina staat een kaart waarop alle in deze gemeente geinventariseerde objecten met een stip zijn aangegeven.

De resultaten van de objectinventarisatie zijn verzameld in een aparte bijlage (Inventarisatie van de Bouwkunst), waarin zijn opgenomen een volledige uitdraai van de inventarisatieformulieren, een afbeelding van alle geinventariseerde objecten en een lijst met adressen van de panden.

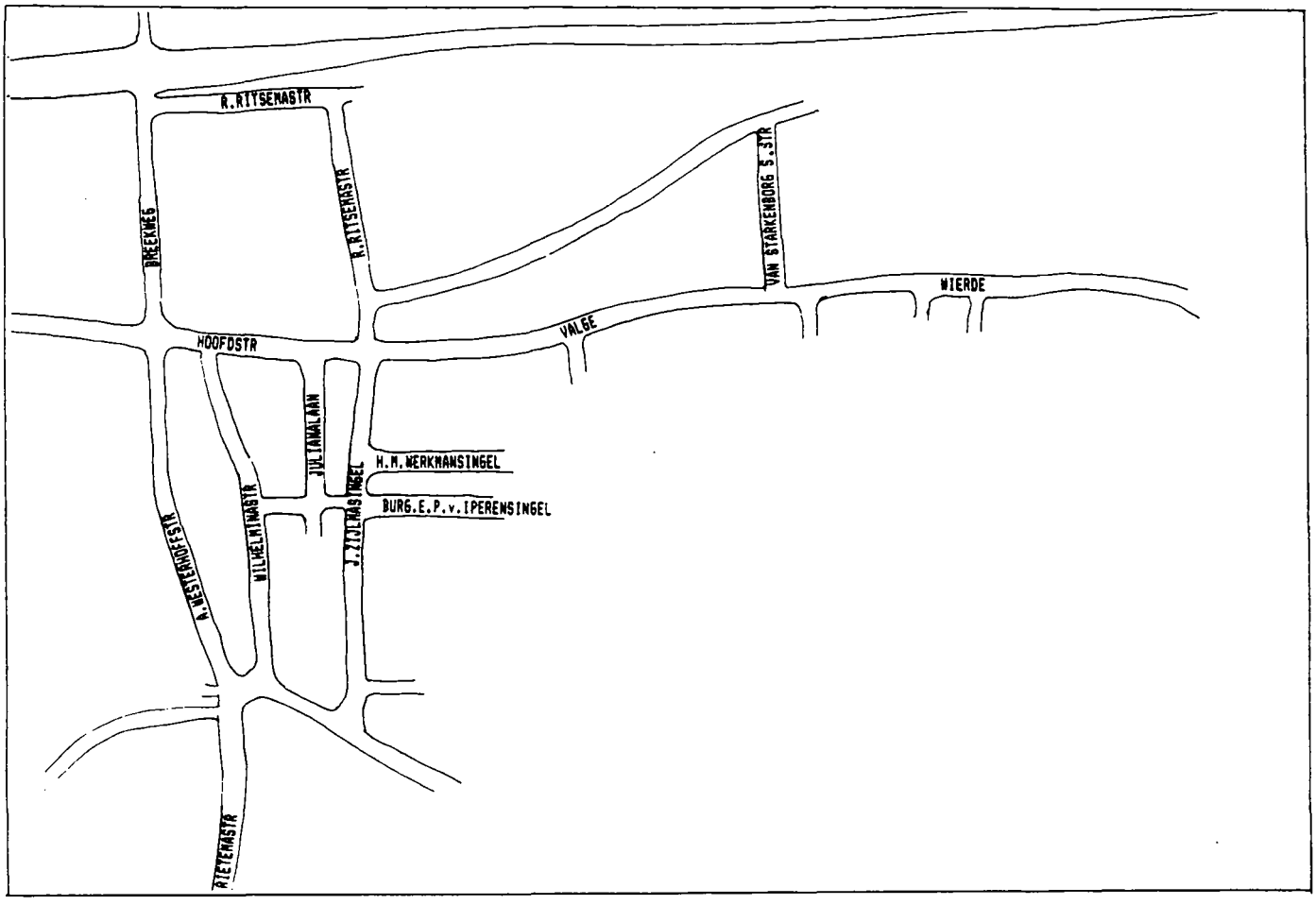

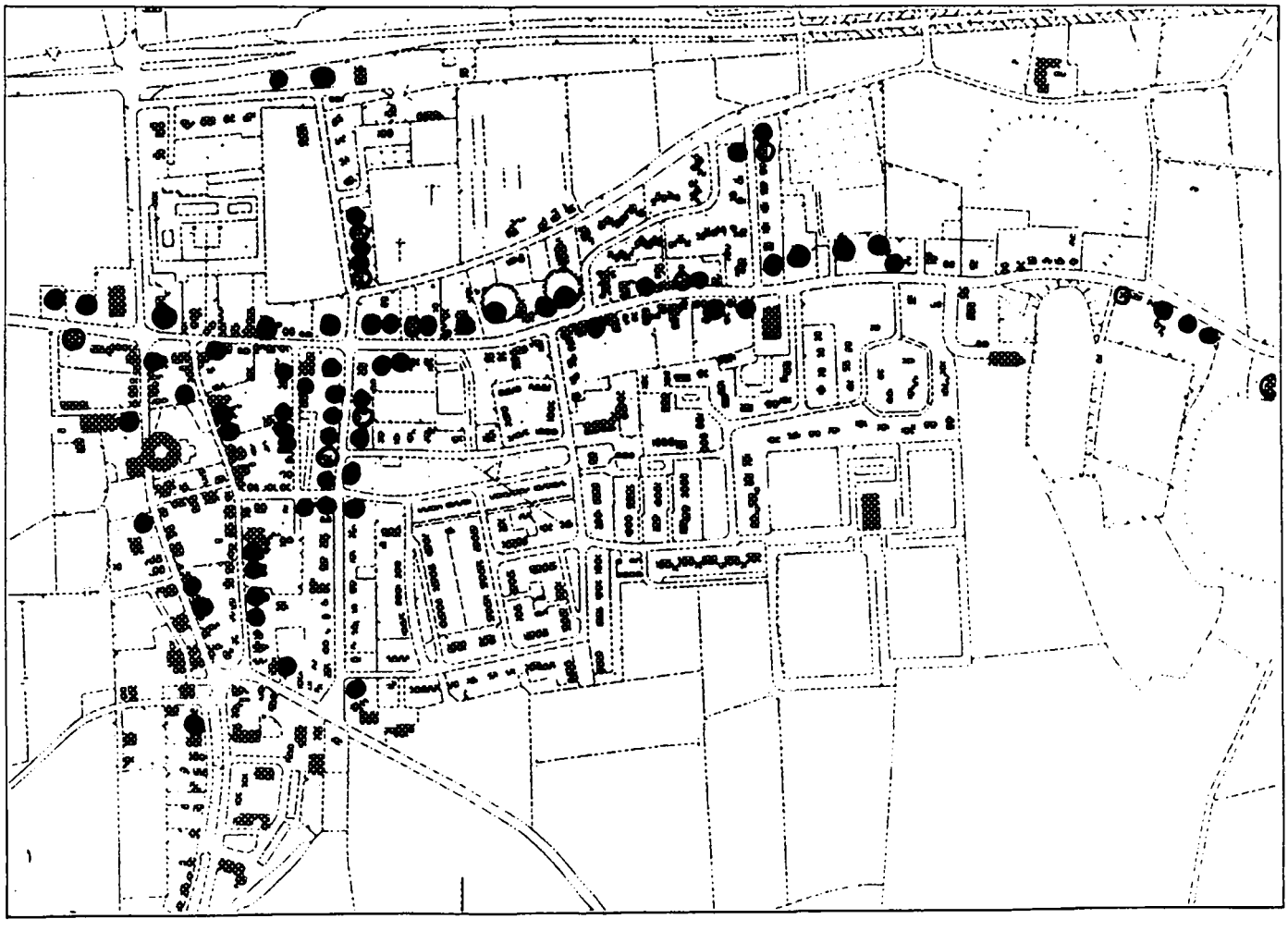

GEINVENTARISEERDE OBJECTEN

LEENS

0 100 250M

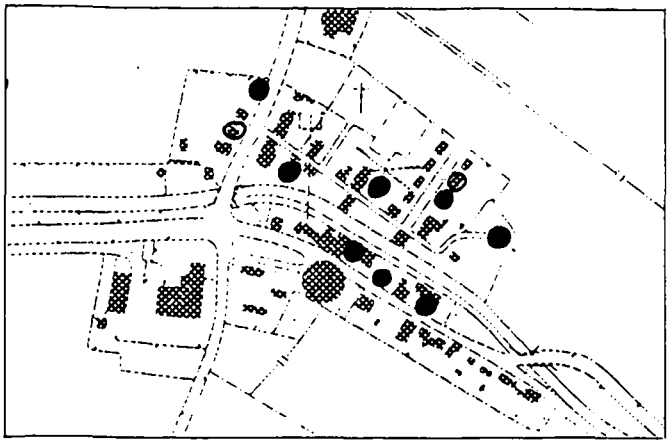

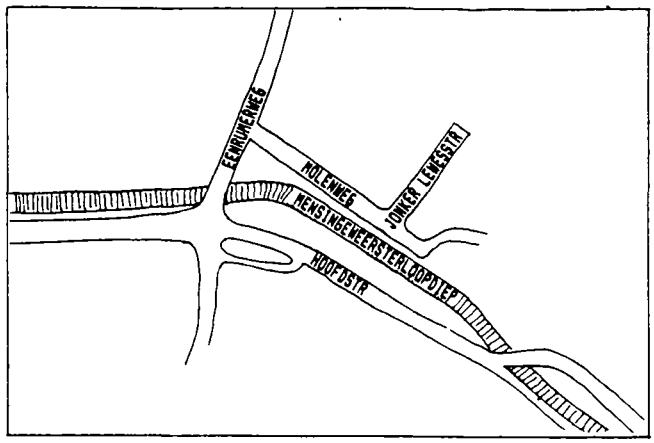

MENSINGEWEER

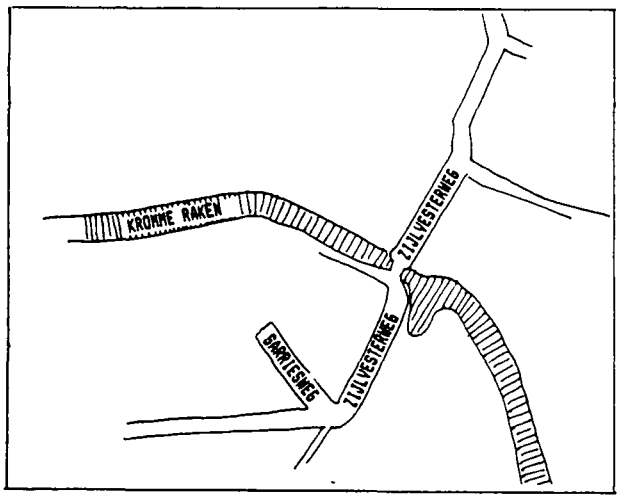

SCHOUWERZIJL

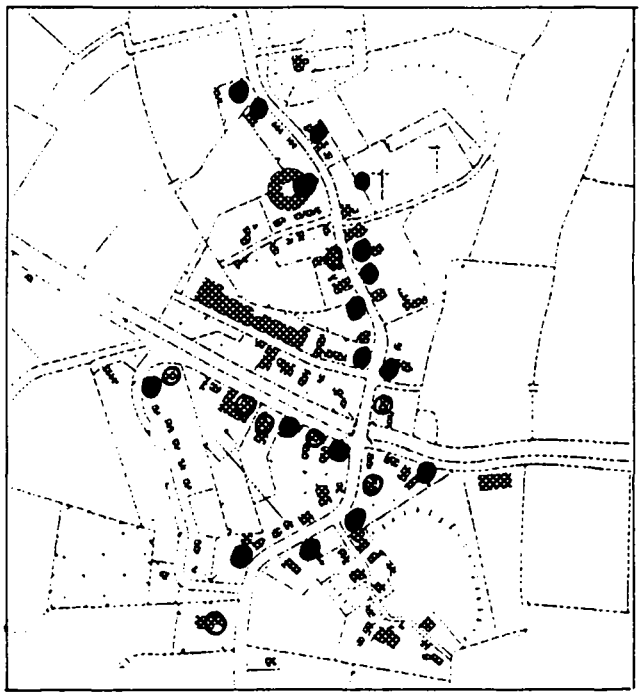

GEINVENTARISEERDE OBJECTEN

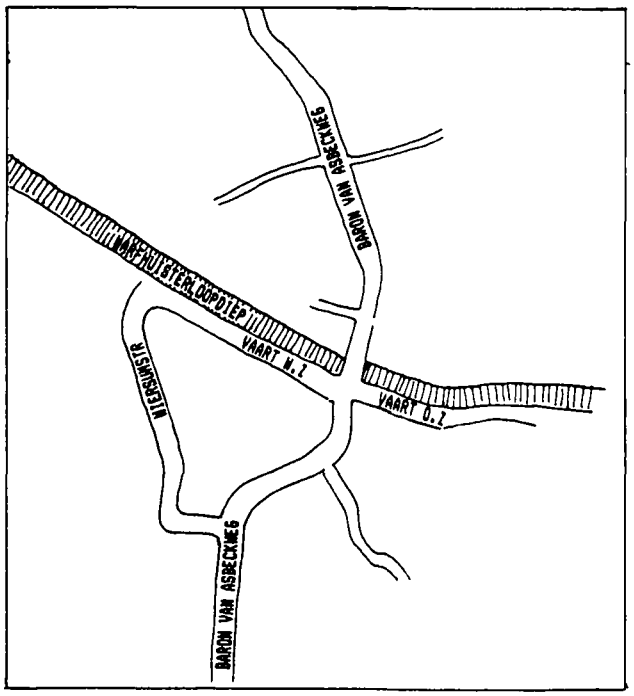

WARFHUIZEN

0 100 250M

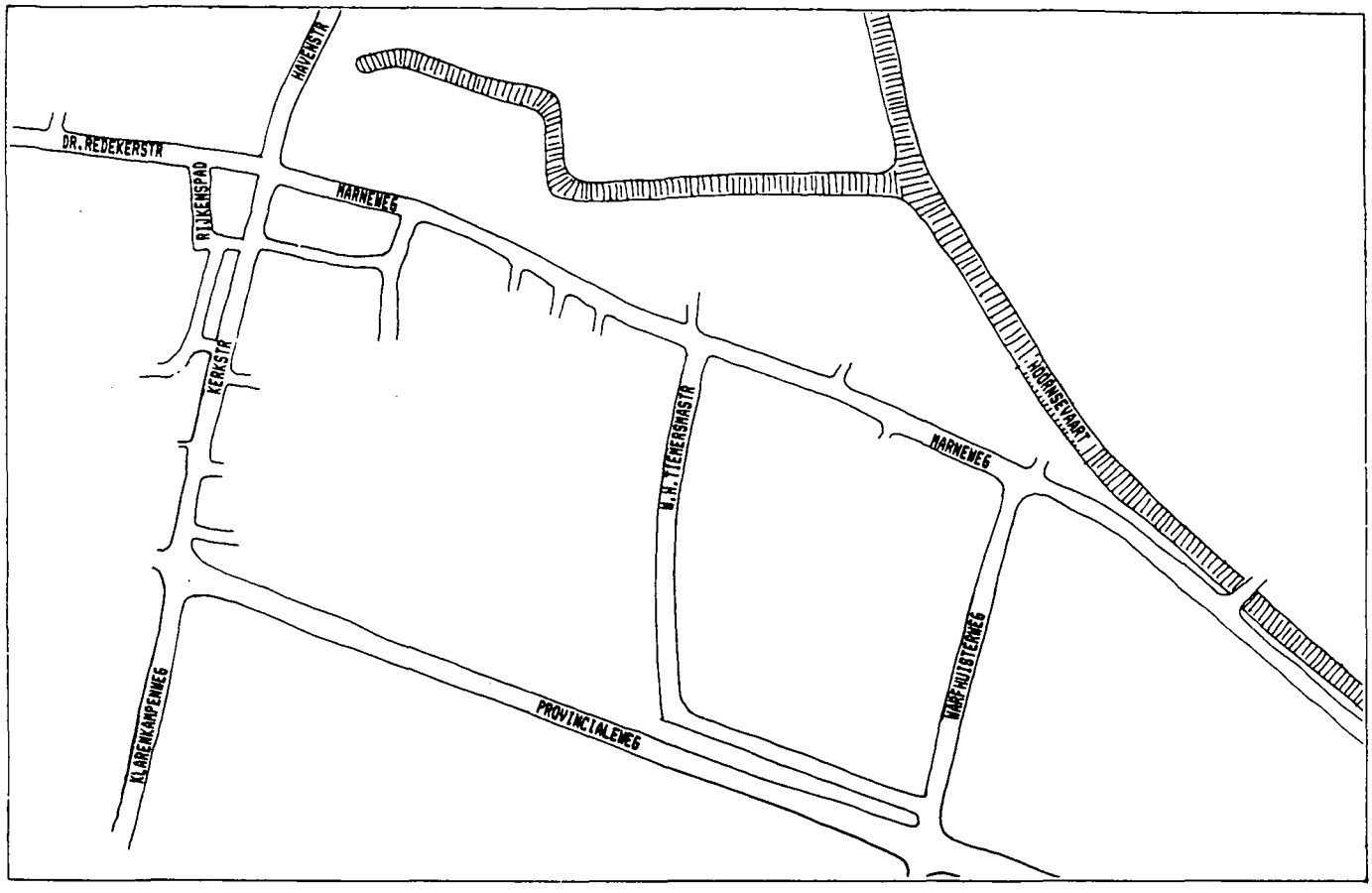

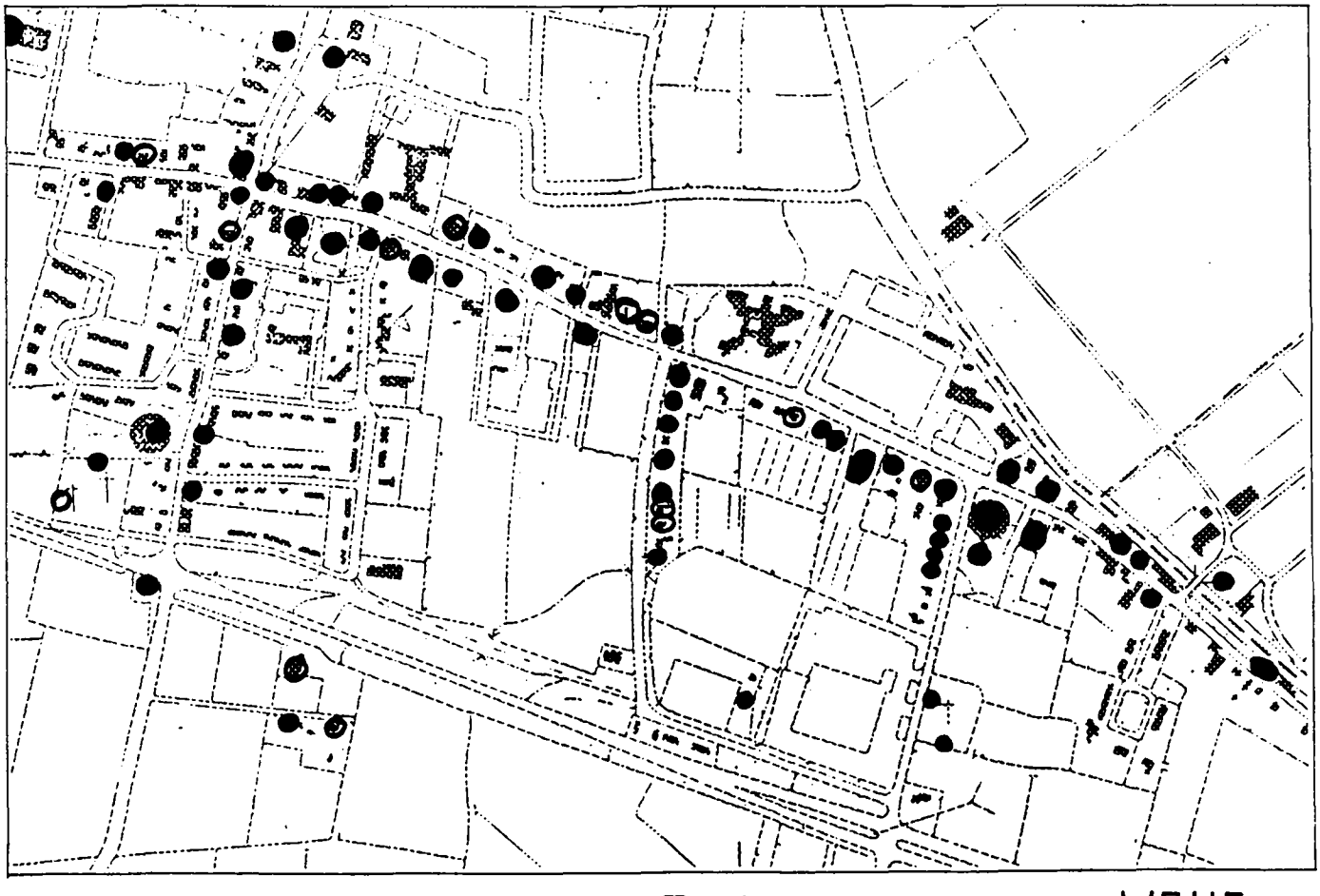

GEINVENTARISEERDE OBJECTEN

WEHE DEN HOORN

0 100 250M

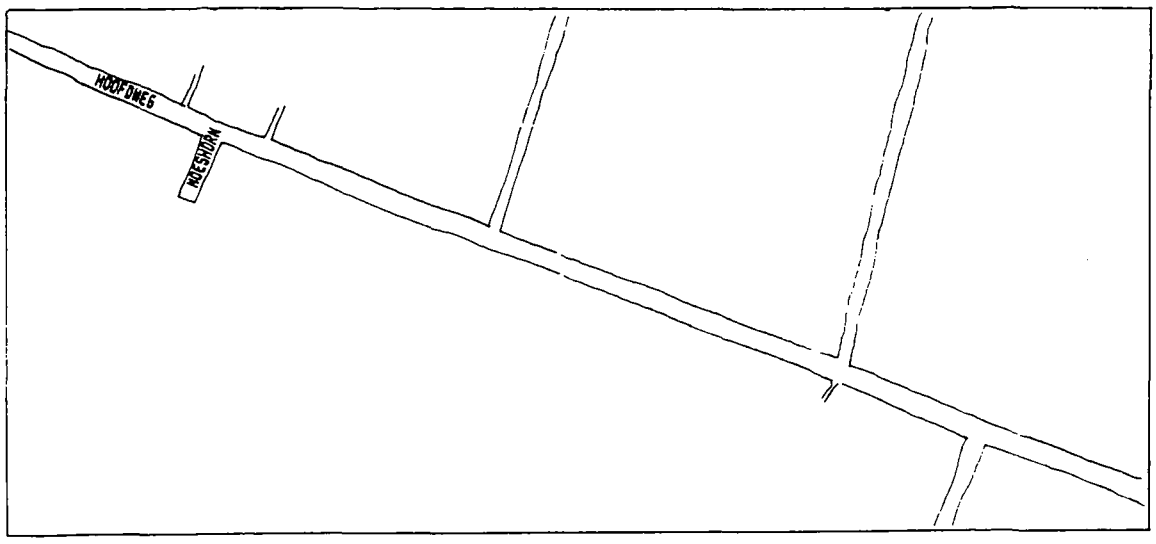

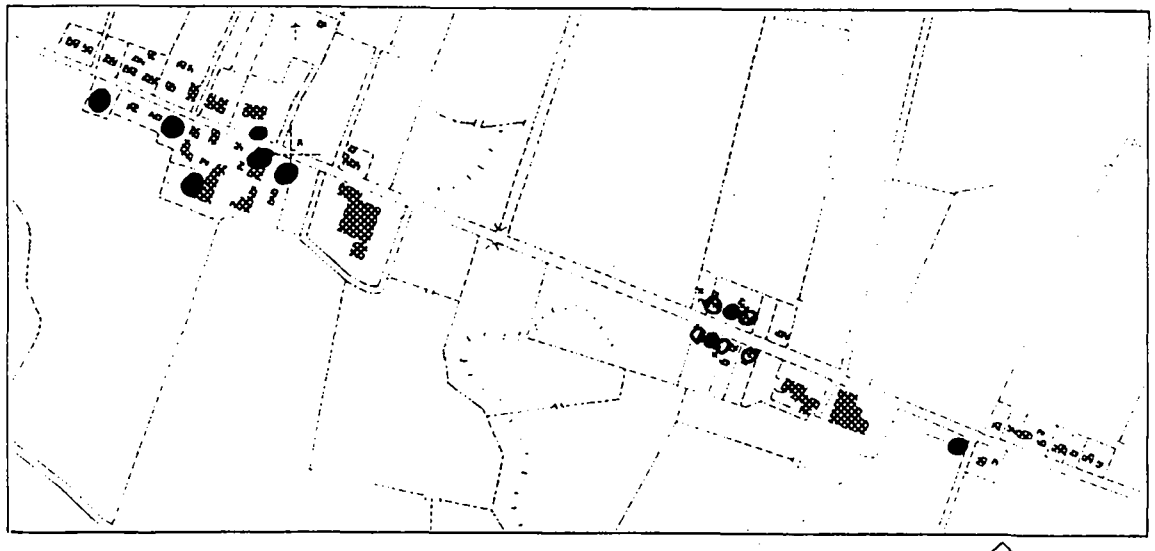

GEINVENTARISEERDE OBJECTEN

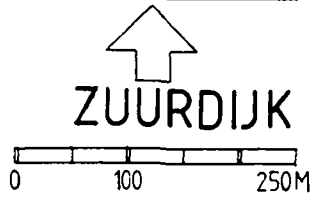

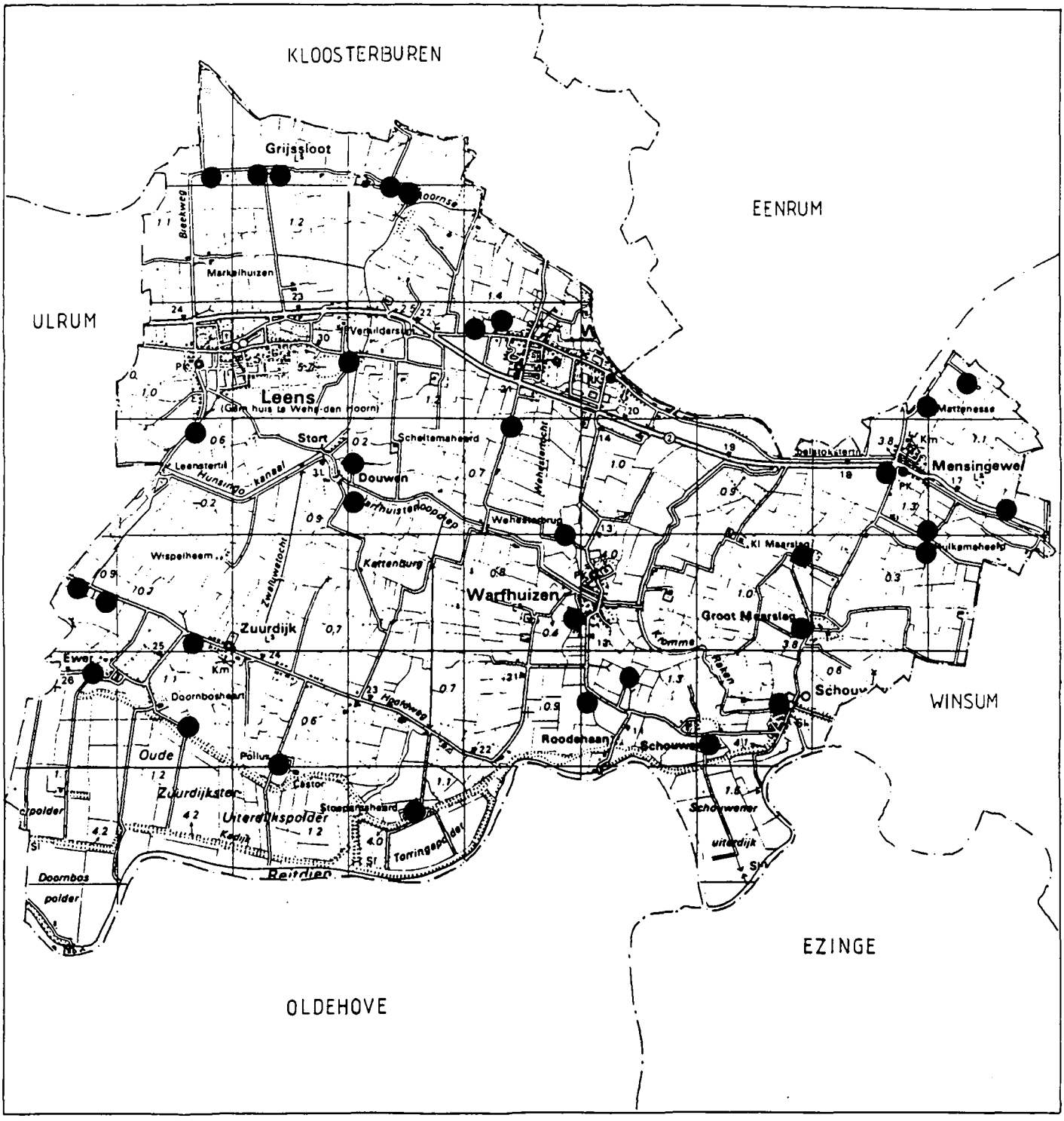
KLOOSTERBUREN
EENRUM
ULRUM
WINSUM
EZINGE
OLDEHOVE
Grijssloot
Markelhuizen
Leens
Stort
Douwen
Scheltemaheerd
Wehe-den Hoorn
Wehestedersluis
Wehestedersluis
Wehestedersluis

Literatuurlijst

- Boer Sap, S. de, Spoorwegen in Groningen. Utrecht, 1987.

- Fysische geografie, botanie en ornithologie. Noord-Groningen - Vierendeel. Provinciale Planologische Dienst 1985.

- Gedenkboek 1841-1941. De Vereniging ter bevordering van Landbouw en Nijverheid te Leens 1941.

- Hartsema, D. en Mollema, W., Met de boderijders naar Groningen, Bedum 1987.

- Havik, P.W., Boerderijen in Groningen. Stad en Lande Historische Reeks. Stichting Matrijs Utrecht, 1988.

- Hofstee, E.W., Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930, Wageningen 1985.

- Integraal Structuurplan Noorden des Lands. Deelrapport 15: Marne en Reitdiepdal. Provinciale Planologische Dienst Groningen, 1982.

- Nieuwe werken te Zoutkamp. Provinciale Waterstaat Groningen, 1982.

- Olthoff, T., Trams en tramlijnen, de paardetrams in noord en oost Nederland, Rotterdam 1976.

- Provinciale almanak voor Groningen 1985.

- Raamplan waterwegen provincie Groningen. Provincie Groningen, 1978.

- Zijlma, I.H., De boerderijen in de Marne. De Vereniging ter bevordering van Landbouw en Nijverheid te Leens, 1966.

kaarten:

- Gemeente-atlas van de provincie Groningen 1867. Kuyper, J., Leeuwarden-Hugo Suringar.

- Kaart van alle bevaarbare vaarten en kanalen in de provincie Groningen. Kater, J., Provinciale Waterstaat Groningen.

- Topografische kaart 1853, 1:50000.

- Topografische kaart 1905-1907, 1:25000.

- Topografische kaart 1933, 1:25000.